

פרק יב

”ומלאו את הארץ”: ריבוי ילודה – סכנה למדינה?

”כשאני מביט קדימה, אני רואה עתיד שחור משחור”;¹ ”הדבר הכי משמעותי שאדם יכול לעשות, הוא להביא ילד אחד פחות לעולם”;² כך כותבים בימינו לא מעט מומחים ואנשי אקדמיה. חדשים לבקרים מתפרסמים מאמרים החותרים לביסוס הטענה כי ריבוי הילודה הקיים כיום במדינת ישראל מוביל לאסון.

ריבוי הילודה בארץ הוא מהגדולים בעולם המערבי. שיעור הפרייון בישראל עומד על 3.1 ילדים לאישה.³ זהו הנתון הגבוה ביותר מבין המדינות המפותחות, שבהן הממוצע עומד על 1.7 ילדים לאישה. על פי נתוני המחקר, קצב הגידול⁴ של האוכלוסייה בישראל עומד על 2% לשנה, והוא עתיד להפוך את מדינת ישראל תוך פחות משני עשורים למדינה הצפופה⁵ ביותר בין המדינות המפותחות.⁶ הצפי

1. פרופ' מנואל טרכטנברג, 'תפיסה של ריבוי ילדים מאיימת על החברה הישראלית', <https://www.il.co.inn/news/576918>.
2. פרופ' אלון טל, 'הדבר הכי משמעותי שאדם יכול לעשות הוא להביא ילד אחד פחות לעולם', <https://katr.net/83b630>.
3. 'למה יש בישראל כל כך הרבה ילדים', אתר מרכז טאוב, פברואר 2019 <https://www.taubcenter.org.il/research>. וראה להלן פרק יג הערה 4.
4. יש לציין שהנתון הגבוה מושפע בעיקר מהאוכלוסייה החרדית, שבה ממוצע הילדים למשפחה הוא קרוב ל-7 ילדים. עם זאת, גם בקרב הציבור החילוני, שיעור הילודה גבוה באופן יחסי לעולם המערבי, ועומד על כ-2.5 ילדים למשפחה. ראה ענת לוי, 'שיעורי הפרייון הכולל בישראל לפי דת ולפי רמת דתיות והשפעתם על ההוצאה הציבורית', מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ט"ו אדר א' תשע"ו.
5. לנתונים נוספים, ראה שמואל אבן, 'הדמוגרפיה של ישראל בפתח עשור חדש: משמעויות לאומיות', אתר 'עדכן אסטרטגי' - כתב עת רב תחומי לביטחון לאומי, כרך 24 גיליון 3, יולי 2021.
6. נתון משמעותי נוסף בגידול האוכלוסייה, הוא העלייה בתוחלת החיים הקיימת בישראל. נכון לשנת 2022, הממוצע הכללי עמד על 83.5 שנה, מקום חמישי בעולם. ראה אתר מרכז טאוב, <https://www.taubcenter.org.il/pr/snr-2022>.

הוא כי בעוד כארבעים שנה, כמות התושבים בארץ תכפיל את עצמה⁷ לעומת הכמות הקיימת היום.⁸

מדוע הנתונים הללו מדאיגים את אותם המנבאים שחורות? לפי חישוביהם, אלו התחזיות שמוצגות על ידם:⁹ מכיוון שיש גידול של 2% באוכלוסייה הישראלית מדי שנה, הרי שכדי לשמור על רמת החיים הנוכחית, ישראל חייבת להתאים את התשתיות שלה למספר תושביה ולהגדיל גם אותן ב-2% בשנה: את מספר הכבישים, את מספר המיטות בבתי החולים, את מספר כיתות הלימוד ואת מספר השופטים, ועוד ועוד. בפועל, חלק גדול מהתשתיות גדל בפחות מכ-2% בשנה, מה שאומר שישראל הולכת ומידרדרת מידי שנה ברמת השירותים שלה. לנוכח משבר הדיור, העומסים בכבישים, הצפיפות בכיתות והפגיעה באיכות החינוך, הזיהומים בבתי החולים והצפיפות באתרי הטבע, הקצב הגבוה של הגידול יביא אותנו ממש בקרוב - לדעתם - לקצה גבול היכולת של המדינה להכיל כמות כזו של אוכלוסייה. ככל שנתרבה יותר, כך תיפגע איכות החיים באופן קשה יותר. לכן, טענתם היא כי נכון לראות את הנולד, ולהגביל את הילודה בהתאם.

אם נניח כי טענותיהם אכן נכונות, יש לבחון אותן בעין תורנית: האם תפיסת הימנעות מריבוי ילודה, עקב חשש מפגיעה באיכות החיים, יכולה לעמוד בפני מצוות 'פרו ורבו'?

7. על פי נתוני הלמ"ס, אוכלוסיית מדינת ישראל צפויה להגיע ל-10 מיליון תושבים בסוף שנת 2024, ל-15 מיליון תושבים בסוף 2048, ובסוף תקופת התחזית, בשנת 2065, היא צפויה להגיע ל-20 מיליון תושבים.

8. בראש השנה תשפ"ג (ספטמבר 2022), אוכלוסיית מדינת ישראל מנתה כ-9.593 מיליון תושבים.

9. פרופ' אלון טל, 'לא הגיע הזמן לחשוב רגע לפני שעושים ילדים', <https://katzr.net/dd6778>.

חלק א:

ריבוי ילודה לעומת שיקולים כלכליים - בחינה הלכתית

א. גדרי מצוות פרו ורבו

כדי להתמודד עם שאלה זו נברר תחילה את גדרי מצוות פרו ורבו, שהיא המצווה הראשונה שהצטווה האדם (בראשית א, כח): "ויאמר להם אלוהים, פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה".

במשנה (יבמות פ"ו מ"ו) נאמר: "לא יבטל אדם מפריה ורביה, אלא אם כן יש לו בנים. בית שמאי אומרים שני זכרים, ובית הלל אומרים זכר ונקבה,¹⁰ שנאמר (בראשית ה, ב): 'זכר ונקבה בראם' ". להלכה נפסק בשולחן ערוך (אה"ע א, ה) כדעת בית הלל.

אם כן, זו החובה המינימאלית. מה הדין לגבי מה שמעבר לחובה זו? הגמרא (יבמות סב ע"ב) מוסיפה¹¹ ואומרת, שמעבר למצווה הבסיסית שהיא מן התורה, ישנה מצווה דרבנן¹² להוליד ילדים נוספים: "רבי יהושע אומר, נשא אדם אשה בילדותו - ישא אשה בזקנותו, היו לו בנים בילדותו - יהיו לו בנים בזקנותו". רבי יהושע נסמך על האמור בספר קהלת (יא, י): "בבוקר זרע זרעך, ולערב אל תנח ידך, כי אינך יודע איזה יכשר, הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים".¹³

10. זכר ונקבה - כמקביל לבריאת העולם, וכהסבר המהרש"א, שם: "כיוון דמצות פרו ורבו הוא לקיום עולם, צריך נקבה וזכר כמו תחילת ברייתו". וראה זוהר, ויקרא דף ז: "ובגין כך ברא ליה דכר ונוקבא למהוי שלים. ואימתי איקרי בר נש שלים כגוונא דלעילא? בשעתא דאיזדווג בבת זוגיה... ויפיק מיניה ומנוקביה בן ובת, וכדין הוא בר נש כגוונא דלעילא ואשלים הוא לתתא, כגוונא דשמא קדישא עלאה".

11. הגמרא מביאה דברים אלו כהסבר לדעה החולקת על המשנה, שממנה משמע שאין מצווה ללדת ילדים נוספים. הרמב"ן במלחמת ה', יבמות יט ע"ב בדפי הרי"ף, פירש כי אין סתירה בין רבי יהושע למשנה. להלכה נפסק כדעת הסוברים שיש מצווה מדרבנן להוסיף ילדים נוספים מעבר לבסיס של בן ובת, כמובא בדפי הרי"ף שם, וברמב"ם, הל' אישות טו, טז.

12. אמנם, דעת הרב יעקב אריאל היא שהבאת ילדים מעבר לבן ובת גם היא מצווה דאורייתא, אלא שהיא 'מצווה קיומית', כלומר שאינה חובה, אלא שהאדם שמקימה זוכה במצווה.

חכמים הם שתיקנוה כמצווה חיובית. ראה שו"ת פוע"ה - מניעת הריון, עמ' 31.

13. ראה אבות דרבי נתן, נוסח א, ג: "נשא אשה והוליד בנים ובנות והרבה פריה ורביה בעולם, כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך". וראה פלא יועץ, ערך פריה ורביה: "ולו חכמו ישכילו, כי ראוי לטרוח טרחה מרבה, והכל כאין נגד התועלת הנמשך מן הזרע, שאם בסוף כל הדורות

כך פוסק הרמב"ם¹⁴ (הל' אישות פט"ו הט"ז): "אף על פי שקיים אדם מצות פריה ורביה, הרי הוא מצווה מדברי סופרים שלא יבטל מלפרות ולרבות, כל זמן שיש בו כוח; שכל המוסיף נפש אחת בישראל, כאילו בנה עולם".

האם מדובר בחיוב גמור? במשנה (ביצה פ"ה מ"ב) מובאת מצוות קידושין עם רשימת דברים המוגדרים כרשות, והגמרא (ביצה לז ע"א) מסייגת זאת למי שכבר קיים מצוות פריה ורביה. רש"י (שם ד"ה דאית) מבהיר: "ומיהא קצת מצוה איכא, כדאמר... ולערב אל תנח ידך".

לעומתו, הרמב"ן כותב (מלחמות ה', יבמות יט ע"ב בדפי הר"ף):¹⁵ "לאו תקנתא היא, אלא כעין יישוב דרך ארץ", כלומר, אין מדובר בחובה אלא כעין הידור מצוה. כזו היא גם לשונו של ערוך השולחן (אה"ע א, ח): "דזהו כעין הידור מצוה ומנהג דרך ארץ כמו שכתבתי, ואם יש איזה עיכוב בדבר אין כופין אותו לכך". עם זאת, מדברי הרמב"ם הנ"ל: "הרי הוא מצווה מדברי סופרים", עולה שמדובר בחובה גמורה.¹⁶

הרמב"ן (שם) כתב שמשמעות מצוות 'ולערב' היא: "זורע לעולם כל מה שאפשר לו לזרוע". הריטב"א (יבמות סא ע"ב ד"ה גמ' דאמר) כתב "דכל זמן שהוא ראוי להוליד, אין לו ליבטל", וכך משמע גם מלשון הרמב"ם הנ"ל: "שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כוח".¹⁷ וכן פסק בשו"ת משנה הלכות (ז, ס"י ג): "הדבר פשוט דמצות

יצא מחלציו איש טוב ירא אלהים הרי די לו, שגם הקדוש ברוך הוא ברא כל העולמות בשביל צדיק אחד, כדכתיב (קהלת יב, יג): 'את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם'. וראה רמב"ם, הל' אישות טו, טז: "שכל המוסיף נפש אחת בישראל, כאילו בנה עולם".

14. בליקוטי שיחות, ל, פרשת נח, שיחה ב עמ' 25-27, דן האדמו"ר מליובאוויטש בדברי הרמב"ם, והסיק שהוא בא להורות שמצוות ריבוי ילודה היא הרחבה למצוות פרו ורבו. לעומת זאת, בהגהות הרמ"ך על דברי הרמב"ם הנ"ל מובא, כי מהפסוק שעליו נשען רבי יהושע, משמע שאין מדובר בהרחבת מצוות פרו ורבו, ועל כן נשאר בצ"ע.

15. דבריו מובאים להלכה בבית שמואל, ס"א א סק"ד.
16. כך עולה גם מלשון הר"ף, שם: "מילתא דרבנן היא", וכך משמע מדברי תוס', כתובות ד ע"א ד"ה אבל, ומדברי הב"ח, יו"ד ס"י רלח סק"ז. אולם, האחרונים (מגיד משנה הל' אישות טו, ז וברכי יוסף אה"ע ס"א א סק"ב), דייקו בדעת הרמב"ם - על פי הלכות אחרות - שאין כוונתו לחיוב גמור.

17. ניתן להבין את המילה "כוח" ברמב"ם במובן של יכולת הולדה, כדברי הריטב"א, ואכן, כך פירש את לשונו הרב יוסף משאש, אוצר המכתבים, ג, אלף תתקמא: "כל עוד הם בריאים וראויים להוליד, חייבים מדברי סופרים להוליד". הרב נחום א' רבינוביץ' (מובא בספר טל לברכה, ב, עמ' 194 הערה 1) כתב: "הדבר נתון לשיקול דעת הלכתי, ולא ניתן לקבוע

לערב או מצות לשבת, אין לה גבול"¹⁸, והוסיף על דבריהם הרב שלמה אבינר:
"לעולם לא יכול אדם להחליט שהוליד די בנים"¹⁹.

תוקפה של המצווה קיים בכל תקופת הפוריות, אלא שהתדירות שלה הוגדרה אצל הפוסקים באופן פחות מחייב. הרמב"ם (הל' אישות פט"ו ה"א) כתב: "האשה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה - הרי זה מותר. במה דברים אמורים? בשהיו לו בנים, שכבר קיים מצות פריה ורביה". לכאורה קשה על כך, שהרי מצוות 'ולערב' עומדת לפתחו, ואם כן, מדוע הרמב"ם חילק בין מי שיש לו בנים למי שאין לו בנים? נראה שהלכה זו מסייעת בידינו להגדיר את חיובה של מצווה זו. כותב על כך החיד"א (ברכי יוסף אה"ע א, ב):

שלא יניח לגמרי, וכל שנאמרה פקידה באשה בין הפרקים והנם רחוקים, 'אל תנח' קרינן ביה ומקיים מצוה מדברי סופרים... משום 'לערב אל תנח' מחויב בעת מן העתים כאשר יעלה ברצונו בעת מן העתים ולא בכל עונה.

גם הרב משה פיינשטיין הגדיר מצוה זו על דרך השלילה (שו"ת אגרות משה אה"ע, ד, סי' לב, אות ג): "גם לר' יהושע, לא חייבוהו במצות פריה ורביה בלא שיעור, אלא דהוא בחיוב חדש דלא יבטל מפריה ורביה". אם כן, אין מדובר בחיוב לידת ילדים ללא הגבלה, אלא בהכרעה שלא להסתפק בשיעור המינימלי של בן ובת ולכן יש להוסיף עוד, כפי כוחו של האדם.²⁰

מסמרים בדבר. ואין ספק שבריאותה של האשה הוא שיקול מכריע... וכן ישנם עוד שיקולים בעלי ערך רב, כגון שיש ילדים אחרים הטעונים טיפוח וכו' ". ועי' על כך בשמחת הבית וברכתו, ה, ו, ב.

18. וכן כתבו שו"ת שבט הלוי, ד, סי' קסא; אוצר המכתבים, שם.
19. דעה נוספת מובאת בשם רבי יוסף אוטילינג, בלוח הדינים אשר בנמוקי יוסף, יבמות, אות ס: "מדאורייתא קיים פריה ורביה בבן ובת לחוד, ומדרבנן בעו תרי מכל חד". על פי דעה זו, כתב הרב אליעזר מלמד, שם, ובהערה 6, שיש מדרגת ביניים בתוך מצוות 'לערב'; ראה גם הרב דוד סתיו, 'עקרונות בתכנון היקף המשפחה', צהר לז (תשע"ה), עמ' 124, 138. השיג עליהם הרב יואל קטן, 'נתקבלו במערכת', המעין 214 (תמוז תשע"ה), עמ' 97, וכתב שמכיוון שלא מצאנו בראשונים ובאחרונים דעה כזו, לכן לא ניתן לסמוך על דברי רבי יוסף אוטילינג הלכה למעשה.

20. אמנם, מדברי הבית שמואל, אה"ע סי' א סק"א משמע שלא כרמב"ם, ולשיטתו גם כאשר לפתחו של אדם עומדת מצוות 'לערב' בלבד, הוא אינו יכול למנוע את עונת אשתו, גם לאחר מחילתה. סוגיה נוספת שנוגעת לכך היא שאלת השימוש באמצעי מניעה למטרת שליטה על גודלה של המשפחה.

ב. תכליתה של מצוות פרו ורבו

המקור למצוות פריה ורביה הוא הפסוק: "פרו ורבו ומלאו את הארץ" (בראשית א, כח). מפסוק זה עולה שפריה ורביה מביאה למילוי הארץ. מילואה של הארץ הוא ציווי הנוגע לכלל, ואינו מתקיים על ידי אדם בודד. לאור זאת, יש לדון האם מילוי הארץ הוא תכלית ומטרת מצוות פרו ורבו, או שיש כאן שני ציוויים שונים: לפרות ולרבות - אישית, ובנוסף לכך יש גם ציווי למלא את הארץ - ציבורית, כלל אנושית.²¹

לבירור השאלה, נבחן את האופן בו הגמרא לומדת את המקור לחיוב מצוות פריה ורביה. הגמרא (יבמות סב ע"א) מציינת שתי תכליות למצווה, והן עוסקות במטרות הנוגעות לכלל. התכלית הראשונה נלמדת מהפסוק (ישעיה מה, יח): "לא תהו בראה לשבת יצרה". הפסוק מתאר את רצון ה' בבריאה,²² שנועדה להיות מיושבת ולא שוממה. כך מבאר ספר החינוך את תכלית ציווי התורה "פרו ורבו" (מצוה א): "משורשי מצוה זו, כדי שיהיה העולם מיושב, שהשם ברוך הוא חפץ בישובו. מוסיף על דבריו ערוך השולחן (אה"ע א, א): "כי רצון הקב"ה בהרבות מין האנושי, לישובו של עולם".

תכלית זו מגדירה את חובת הכלל, אולם הגמרא (שם) משתמשת בפסוק זה גם בשביל להגדיר את החובה האישית המינימלית המוטלת על האדם. בדעת בית הלל המובאת בברייתא,²³ אשר סבורים "או זכר או נקבה", מובא: "אמר רבא, מאי טעמא... שנאמר: 'לא תהו בראה לשבת יצרה', והא עבד לה שבת". אם כן, חובת האדם הפרטי כרוכה בציווי הכללי. על פי דעת בית הלל, די בילד אחד²⁴ כדי לקיים

21. מעין זה נמצא בסוגיית סנהדרין כא ע"א, בנוגע לפסוק שנוגע למלך, דברים יז, יז: "ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו". לפי רבי יהודה, החלק השני של הפסוק מסביר את החלק הראשון, ולכן כאשר מדובר באישה צדיקה כאביגיל, לא קיים איסור הריבוי. לעומתו, רבי שמעון סבור שהפסוק כולל שני ציוויים שונים, ולכן האיסור להרבות נשים הוא כללי, וחל גם באישה צדיקה.

22. הרב אהרן ליכטנשטיין, 'מצוות פרו ורבו ומצוות שבת', <https://katzt.net/e579f1>: "שָׁבַת - אינו מנוסח כציווי, אלא כרצונו של הקב"ה. ההנחה היא שעל עובד ה' למלא את רצונו של בורא העולם, ומבחינת רצון הקב"ה שהעולם יהיה מיושב... על כל בני האדם מוטלת החובה להגדיל את האוכלוסין בעולם".

23. דעה זו, המובאת בברייתא בשם ב"ה, שונה מדעת ב"ה שבמשנה.

24. הרב יצחק שילת, רפואה והלכה וכוונות התורה, עמ' 15, מציע שלוש אפשרויות בכוונות

את החובה האישית וכדי להיות שותף לקיום רצון ה' בישוב הארץ.²⁵

תכלית זו עשויה להיות זמנית. בשו"ת דברי יציב (יו"ד, א, ס"י קי) התייחס לנאמר במדרש שוחר טוב (תהלים קמו, ד): "ויש אומרים: אף תשמיש המטה היא אסורה לעתיד לבא", וביאר כי "לפי היש אומרים... דמיירי בעולם התחיה, שלא ימותו עוד, וס"ל שלא יהא אז המצוה דפרו ורבו כיון דתכליתה רק "ומילאו את הארץ". כך כתב גם הרב אהרן ליכטנשטיין:²⁶

במצוות שבת, ניתן להביא בחשבון את מצב העולם. בזמן אדם הראשון, העולם היה שומם, והייתה חובה ליישבו, אך אם יש מצב בו העולם מיושב לעייפה - ייתכן וחיוב שְׁבַת אינו קיים.

ואולם, ישנה תכלית נוספת למצוות פריה ורביה. הגמרא (שם²⁷) אומרת: "אמר רב אסי: אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף, שנאמר (ישעיה נז, טז): 'כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי'". הערוך (ערך גוף) מבאר מימרה זו: "מקום הוא שיש בו כל הנשמות שברא הקב"ה לבני אדם שעתידין להיות בעולם עד ביאת משיח".²⁸ מצוות פריה ורביה תורמת לקידום הגאולה בהבאת נשמות נוספות לעולם,²⁹ אולם

התורה במצוות פריה ורביה: א. שמירת קיומה של האוכלוסייה הנוכחית, ולכן די בבן ובת (כנגד האב והאם); ב. הגדלת והכפלת האוכלוסייה, כדעת בית שמאי המובאת בברייתא יבמות סב ע"א, שחובת האדם היא להביא שני בנים ושתי בנות; ג. שותפות בקיום העולם, ולכן די בילד אחד בלבד. להלכה נפסק כדעה הראשונה.

25. אפשר להסביר שחובת האדם היא להמשיך את קיומו האישי דרך בניו, ואם כך, די בילד אחד בלבד, דרכו הוא ממשיך 'לחיות' לאחר מותו. כך מבואר בספר מאה שערים, המיוחס לרבי מנחם רקנאטי, שער עשרים וחמש: "והמצוה הזאת תלויה על כל אחד ואחד מישראל, להיות לו שארית בארץ ולהחיות לו עם רב, ואז דומה כאילו הוא קיים לעולם, כי אדם עץ השדה, וכמו שהעץ קיים לעד - שאם יכרת עוד יחליף ויונקתו לא תחדל, כך שהאדם יוליד בנים הוא קיים לעולם, אפילו לאחר מיתתו". על פי הסבר זה, חובת האדם במצוות פרו ורבו אינה נובעת בהכרח מהחובה הכללית של מילוי הארץ, אלא נוגעת לו באופן אישי.

26. מובא במאמרו 'מצוות פרו ורבו ומצוות שבת', שם.

27. וכן ע"ה ע"א ונדה יג ע"ב.

28. ראה שם את ביאורו: "כי 'רוח מלפני יעטוף', זהו פירוש 'רוח' כמו רצון, מלפני 'יעטוף' - עיכוב. והכי קאמר... רצון הוא מלפני שיעכב משיח לבוא עד שיכלו כל נשמות שעשיתי שעתידין להיוולד".

29. ראה מהרש"א, חידושי אגדות, עירובין יח ע"ב: "כל שהנשמות עדיין הם בגוף ולא כלו ממנו, 'תהלל י-ה' (תהילים קנ, ו), ואחר שיכלו מן הגוף הנשמות ובן דוד בא - אז יהללו בשם של ה' מלא, כדאמרנין: 'כי יד על כס י-ה' (שמות יז, טז), שאין השם מלא עד שיכלה זרעו של

בזה לא תמה המצווה. ביחס לשלב שלאחריו, כותבים תוס' (ע"ז ה ע"א ד"ה אין) כי "גוף חדש ונשמות חדשות יהיו". תכלית זו אינה מילוי הארץ, והיא תימשך גם לאחר שהעולם יתמלא. נראה שתכלית זו נפסקת להלכה, שכן נפסק בשו"ע (אה"ע כג, א): "לא ישא קטנה שאינה ראויה לילד".

עוד יש לבחון שאלה זו, דרך האופן בו ההלכה מתייחסת לנפקויות שעולות משתי התכליות. המקור הראשון נמצא בגמרא שדנה בדינו של אדם שמתו לו בניו (יבמות שם):³⁰

היו לו בנים ומתו - רב הונא אמר: קיים פריה ורביה, ורבי יוחנן אמר: לא קיים. רב הונא אמר: קיים, משום דרב אסי, דאמר רב אסי: אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף... רבי יוחנן אמר: לא קיים פריה ורביה, 'לשבת יצרה' בעינן והא ליכא.

כל אחד מהאמוראים מצדד באחת משתי התכליות למצוות פריה ורביה. עניינה של מצוות "לא תוהו בראה לשבת יצרה" הוא הדאגה ליישובה של הארץ.³¹ לכן, אין די בהולדה עצמה, אלא יש לדאוג להמשכיות הדורות הבאים. מבחן התוצאה הוא העיקר. לכן, אם הבנים מתו, מוטל על האדם לדאוג שוב לתוצאה הרצויה. לעומת זאת, התכלית השנייה מצביעה על מטרה אחרת - עצם ההולדה היא המבוקש.³²

עמלק".

30. הפסוק "לא תוהו בראה שבת יצרה" מגדיר הגדרות נוספות במצות פרו ורבו, שלא יוגדרו ע"י התכלית השנייה, כגון: חובת הגויים (ע"י על כך להלן) וחובת העבדים במצווה זו (ע"י תוס' ב"ב יג ע"א ד"ה שנאמר). בנוגע לנשים, נחלקו האחרונים בשאלה האם הן מחויבות משום 'לשבת', ע"י על כך מגן אברהם, סי' קנג סק"ט, ובית שמואל, אה"ע סי' א סק"ב - שחייבו, לעומת ברכי יוסף, אה"ע סי' א, טז - שפטר. וראה בהרחבה שו"ת יביע אומר, ח, יו"ד סי' כב. 31. הלכה נוספת שנגזרת מתכלית המשכיות, היא החיוב להוליד ילדים ברי הולדה. ע"י ערוך השולחן, אה"ע א, טו: "ובלבד שלא יהא הבן סריס והנקיבה איילונית, שאינם ראויים להוליד, דבכאלו כשימותו אין תועלת לישובו של עולם, ועדיין עולמו בתוהו, וכתוב: 'לא תוהו בראה לשבת יצרה'".

32. סיוע לדבר ניתן ללמוד מהמסופר ברש"י, בראשית ד, כד-כו, על אדם הראשון, שבאו לפניו למך ונשותיו בעקבות פרישתן ממנו, בשל גזירת הכליה שנגזרה על זרעו של קין בתום שבעה דורות. על פי רש"י, נשי למך פרשו ממנו לאחר שכבר ילדו ילדים וקיימו את מצות פריה ורביה: "נשיו פורשות ממנו משקיימו פריה ורביה, לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות, אמרו: מה אנו יולדות לבהלה, למחר המבול בא ושוטף את הכל... אמר להם: וכי עליכם לדקדק על גזירתו של מקום? אתם עשו מצותכם, והוא יעשה את

מאחר שכל הולדה מסייעת לקידום "יכלו נשמות שבגוף", הרי שתכלית המצווה מתקיימה גם בבנים שמתו.

ההלכה נפסקה כדעתו של רבי יוחנן (ש"ע אה"ע א. ו), ואולם, לעיל התבאר כי גם דעתו של רב אסי נפסקה להלכה. ליישוב הסתירה כותב הערוך לנר (יבמות סב ע"ב ד"ה ונתגייר): "ואפילו רבי יוחנן לא פליג, אלא דלשבת יצרה גם כן בעיניו, אבל לעולם - הרי מבואר דיש טעם לפריה ורביה לכלות נשמות שבגוף". משמע ששתי התכליות נפסקו להלכה. בהתאם, גם אם תגיע הארץ לכדי מילוי, מצוות פריה ורביה שרירה וקיימת.

ג. האיסור לשמש בזמן רעב

יש לברר, האם נכון למדינה לעודד ריבוי ילודה, גם במידה ותוספת ילודה תכניס את המדינה למעמסה כלכלית כבדה, ובכך תפגע קשות באיכות החיים. בסוגיית תענית (יא ע"א) שנינו: "אמר ריש לקיש: אסור³³ לאדם לשמש מטתו בשני רעבון". לכאורה, מקור זה מלמד שעל האדם לחשב את יכולתו הכלכלית העתידית, שכן מימרה זו אוסרת הבאת ילדים כאשר לא ברור שיהיה להוריהם במה לכלכלם, בשל הרעב. אולם, עיון באופן שבו למדו הראשונים והאחרונים את גדר האיסור וטעמיו, מלמד שלא אלה פני הדברים.

שלו". ההנחיה של אדם הראשון לנשות למך היא להתעלם מהתוצאות הצפויות, ולהתרכז בעצם הבאת הילדים לעולם.

מקור נוסף שניתן ללמוד ממנו, הוא מדברי מרים לאביה עמרם שגירש את אשתו בעקבות גזירת פרעה להשליך את הבנים ליאור: "אמרה לו בתו: אבא, קשה גזירתך יותר משל פרעה, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקיבות. פרעה לא גזר אלא בעולם הזה, ואתה בעולם הזה ולעולם הבא... עמד והחזיר את אשתו, עמדו כולן והחזירו את נשותיהן" (סוטה יב ע"א). פירש רש"י: "שנולדים ומתים וחוזרים וחיים הן לעוה"ב, אתה גזרת בעולם הזה ובעולם הבא, שכיון שאינם נולדים - אינן באין לעולם הבא". מרים מלמדת בדבריה על ערך הילודה, גם כשתמותת הילדים היא מיידית.

33. ע"פ תוס', שם ד"ה אסור, אין כאן איסור גמור אלא מידת חסידות. עם זאת, מהרמב"ם, הל' תעניות פ"ג ה"ח, ומהשו"ע, או"ח תקע"ד, ד, נראה שמדובר באיסור גמור.

1. גדרי האיסור

רש"י (ד"ה אסור) מנמק את האיסור:³⁴ "דצריך אדם לנהוג צער בעצמו". עם זאת, מדברי הגמרא (שם) עולה שהצורך לצער עצמו בעת צרה אינו גובר על מצוות הילודה. הגמרא מבהירה שאותו צורך לא נאמר אלא בנוגע למי שכבר יש לו בנים וקיים את מצוות פרו ורבו, ולכן הדברים אמורים רק כלפי מצוות 'לערב' ומצוות עונה.³⁵ בירושלמי (תענית פ"א ה"ו) אף אמרו: "ובלבד יום שטבלה", וביאר קרבן העדה: "מותרים לשמש, דסמוך לטבילתה האישה מתעברת, אבל בתר הכי אסורים בתשמיש". הבית יוסף (או"ח סו"ס תקעד) הבהיר: "ונראה לי שצריך לומר דאדלעיל קאי,³⁶ דקאמר: בשעה שאתה רואה חסרון בא לעולם, עשה אשתך גלמודה", וכך פסק בשו"ע (שם, ד):³⁷ "מצוה להרעיב אדם עצמו בשנת רעבון, ואסור לשמש מטתו, חוץ מליל טבילה; ולחשוכי בנים, מותר". מכאן שהאיסור כלל אינו קיים אצל מי שלא קיים פריה ורביה, ובנוגע למי שכבר קיים, האיסור אינו כולל את ליל הטבילה, שבו יותר סביר שהאישה תתעבר. ³⁸ אם כן, האיסור לא בא למנוע לידה, אלא למנוע הנאה בשעה שהציבור נמצא בצרה.

34. באופן זה פירש רש"י את הפסוק, בראשית ז, ז: "ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התבה מפני מי המבול". רש"י פירש מדוע אשתו של נוח נכתבה רק לאחר בניו: "האנשים לבד והנשים לבד, לפי שנאסרו בתשמיש המטה, מפני שהעולם היה שרוי בצער", וכן כתבו הריטב"א והר"ן. המאירי נימק: "שלא ישכח הרעב שבבית חבריו... ושלא להיות דואג בדאגת חבריו, וכן לא יהא נוהג עדונין בעצמו". הרא"ם, בראשית כו, ח, כתב: "דטעמא מאי אסרו בזמן הרעב, משום דאין ראוי להיות כל העולם בצער והוא במנוחה". הבן יהוידע, תענית שם, כתב: "כי מחמת רעבון, בטלה תאוות המשגל מהם. לכך צריך לשתף עצמו בצער רוב הציבור".

35. זו שיטת רש"י, ד"ה חסוכי שם, והערוך, ערך חסך. אולם, לדעת הט"ז, או"ח סי' תקעד סק"ב, גם מי שיש בן או בת בלבד נכלל באיסור.

36. דברי הירושלמי: "ובלבד יום שטבלה" מובאים לאחר שהגמרא סייגה את האיסור ממי שלא קיים פריה ורביה. הבית יוסף עונה כאן על שאלה פרשנית בירושלמי: האם ההיתר בליל הטבילה נאמר כדי להגביל את ההיתר של מי שלא קיים פריה ורביה, או שמא הוא מובא על הנאמר קודם על כל אדם שאסור לשמש בשני רעבון. הבית יוסף מכריע כאן להקל, כפי האפשרות השנייה.

37. הסברו של הבית יוסף הוא דעת יחיד. ייתכן לומר שכך פירש ופסק מכוח צירוף שיטת תוס', שכל האיסור הינו מידת חסידות בלבד.

38. מבאר קרבן העדה, ד"ה ובלבד: "מותרים לשמש, דסמוך לטבילתה האשה מתעברת, אבל בתר הכי אסורין בתשמיש". בספר דרך פקודיך, מצות עשה א אות יד, צמצם עוד יותר את האיסור לזמנים שאינם כלולים במצוות עונה: "לפי זה יהיה הדין כך, דבליל עונה מותר אפילו בקיים פריה ורביה, ושלא בשעת עונה האמורה בתורה אסור, אם לא לחשוכי בנים".

נראה כי פרשנות הבית יוסף על הירושלמי אינה מוסכמת, וישנם ראשונים³⁹ ואחרונים⁴⁰ הסוברים שלא כדבריו. לדעתם, האיסור על מי שכבר קיים את מצות פריה ורביה הוא מוחלט, וההיתר חל רק בצירוף שני התנאים: מי שעדיין לא קיים פריה ורביה, ורק בליל טבילה. לשיטתם, הצורך להשתתף עם הציבור בצרתו⁴¹ גובר על מצות 'לערב', ואוסר כל תשמיש, גם במחיר של צמצום ילודה, וזאת גם אם צמצום הילודה אינו מטרת האיסור אלא רק תוצאה שלו.

2. טעמים נוספים לאיסור

כאמור, לשיטה העיקרית המופיעה בראשונים⁴² טעם האיסור הוא השתתפות בצער הציבור. ואולם, המאירי (שם) מנמק ע"פ הירושלמי את האיסור באופן אחר: "שלא יהא הקב"ה עוסק בחורבנו של עולם, והוא בונה", כלומר, טעם האיסור אינו ההנאה אלא הילודה שעשויה לבוא כתוצאה מהתשמיש.⁴³ המהר"ל (חידושי אגדות, סנהדרין קח ע"ב) דן בטעם איסור התשמיש על נח ובניו בתיבה, ומשווה זאת לאיסור תשמיש הקיים אצל אדם שנמצא באבלות:

בשעת המבול, שהיה העולם נפסד, ודבר זה שהוא ההפסד מחייב את סדר ההויה כאשר ראוי להויה. ולפיכך, אין שני הפכים נמצאים יחד, להיות עוסק זה בהויה, ועתה זמן ראוי אל הפסד. ומפני זה, אסרו חכמים את האבל בתשמיש המטה... הסדר הזה שסדר השם יתברך, שלא יהיה פריה ורביה בשעת הפסד הנבראים.⁴⁴

39. תוס', תענית יא ע"א ד"ה אסור לאדם, וכן ריטב"א ור"ן, שם, דנו בשאלה כיצד יוכבד נולדה בשנות רעב, וראה שם יישוביהם. אם היו סוברים אותם ראשונים שבלייל טבילה מותר, השאלה כלל לא הייתה מתעוררת.

40. מג"א, שם סק"ה; אליה רבה, שם סק"ז.

41. ריטב"א ור"ן, תענית שם, כתבו מפורש שטעם האיסור הוא משום השתתפות בצער.

42. רש"י, ריטב"א, ר"ן; וכן מובא במאירי.

43. מדברי המאירי משמע שהאיסור אינו כלפי "חשוכי בנים", אלא כלפי מי שכבר יש לו בנים, והוא זה שאסור בפריה ורביה.

44. הבן יהוידע, תענית שם, מבאר את איסור התשמיש בשנת רעב כך: "אמרו בגמרא: 'מיטרא, בעלה דארעא הוא', וכן אמרו: 'נאמר עצירה באישה, נאמרה לידה באשה, ונאמרה לידה בגשמים'. נמצא עצירת גשמים הוא ענין ביטול תשמיש איש עם אשתו, ולהיות כי על הרוב הרעב בא מכת עצירת גשמים, לכן כמו שהארץ אין לה תשמיש עם בעלה שהוא המטר - כן האדם ראוי שיתנהג עם אשתו כן".

הסבר שלישי מצביע על בעיה בעתיד. כך מובא בספר החיים (חלק ב פרק א):⁴⁵ "עיקר ברכת הזרע הוא כשהפרנסה מצויה, שאם אין לו לפרנסם - יראה צער בניו, ומוטב להם שלא נבראו. לכך אמרו רז"ל שאסור לשמש מיטתו בשנות הרעבון". אם כן, מדובר בתכנון ילודה: אם קיימת סכנה שלא יוכל לכלכל את בניו בעתיד, עליו להימנע מלהביאם.⁴⁶ ספר החיים מסייג את דבריו, וכותב שהדבר אינו אמור ביחס לארץ ישראל: "ארץ ישראל לבדה נשתבחה לרבתי עם, משום שהיא ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם" (דברים ח, ט).

עם זאת, נראה שהקוראים להקטנת האוכלוסייה בארץ מפני חשש מקושי כלכלי עתידי אינם יכולים להישען על מקור זה, בשל הנימוקים שלהלן:

א. אין להשליך ממקור המתייחס לרעב של ממש עם סיכון קיומי, על חשש עתידי וכללי, המתייחס בעיקר לפגיעה בחיי רווחה.

ב. רוב הפרשנים ביארו את הסוגיה באופן שאינו מקשר בין האיסור ובין מצוקה כלכלית, וכדבריהם פסק השו"ע. יצא מן הכלל ספר החיים שקישר בין האיסור ובין מצוקה כלכלית, אך גם הוא ולא החיל את דבריו בארץ ישראל אלא צמצם אותם לחו"ל בלבד.

ד. "היסוד הבלימי"

ההלכה מכירה לא מעט מצבי התנגשות בין מצוות או בין ערכים, ולא פעם דוחה מצווה אחת מפני מצווה אחרת.⁴⁷ גם בענייננו, השיקול שעומד כנגד מצוות ריבוי הילודה הוא עומס שעלול להעיק על המדינה,⁴⁸ והשאלה היא כיצד נכון לשקלל בין השתיים.

45. המחבר הוא רבי חיים בן בצלאל, אחיו של המהר"ל.

46. כך ניתן להבין גם מדברי המשך חכמה, בראשית ז, א, בהסברו את איסור התשמיש לבני תיבת נוח: "האיסור בתשמיש הוא ענין נימוסי, דהמולידים לימים מועטים - אם יולידו, יחסר להם מזון, ופחדו שמא ימותו מרעב. לכן אסורים כולם, שלא יהיו אלו שבעים ואלו רעבים, ועוד לא ידעו כמה יהיו בתיבה". ואומנם, ייתכן שלא ניתן ללמוד מתיבת נוח, שכן המזון בתיבה היה קצוב ובאי התיבה היו ספורים ולא ניתן היה לגדל שם תבואה.

47. כדוגמת הכלל: "כל העוסק במצוה פטור מן המצוה" (סוכה כה ע"א).

48. ראה פרופ' טל, 'ילדים זה ברכה? הצפיפות והביקוש לדירות יפתחו את השאלה'; <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001190317>: "עם כל הכבוד ליפרו ורבו", יש לנו עוד 612 מצוות".

1. חשיבותה של מצוות פריה ורביה

עיקרון להתמודדות עם שאלה זו, ניתן ללמוד מתשובת הראי"ה קוק לשאלה שהגיעה לפתחו עם יישובה המחודש של העיר חברון וסיכון החיים שהיה כרוך בכך. בהכרעתו, מציב הרב מושג עקרוני: "עלינו להישען גם על היסוד הבלימי, שהוא יסוד העולם ויסוד עולמנו" (מאמרי הראי"ה, ב, עמ' 462).⁴⁹ המושג 'בלימי' לקוח מלשון הפסוק (איוב כו, ז): "תולה על ארץ בלימה",⁵⁰ ומשמעו: ערך יסודי, תשתיתי, שגובר על ערכים אחרים שעומדים מולו. הרב קוק טען שכאשר אנו עסוקים במצוות יסוד בסיסית, ערכים אחרים יידחו מפניה: "מצד אחד, אין לעשות חשבונות רבים...⁵¹ וביחד עם זה, עלינו לדאוג לשלום ולבטחון כל נפש מישראל". אין לדחות את היסוד הגדול, אלא יש להתאמץ להיאבק שלא יהיו נזקים כתוצאה ממנו.

מכאן לענייננו: כדי שנוכל לעמת בין מצוות ריבוי הילודה ובין ערכים אחרים, נבחן את ערכה של מצווה זו. חז"ל העצימו את מצוות פריה ורביה בתיאורים מופלגים, כדוגמת: "לא נברא העולם אלא לפריה ורביה" (גיטין מא ע"ב), ואף קבעו שמצווה זו עדיפה על איסור שחרור עבד, ולכן יש לשחרר את מי שבגלל עבדותו מנוע⁵² מלקיים פריה ורביה:

והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר (ישעיהו מה, יח): 'לא תוהו בראה שבת יצרה'. אלא מפני תיקון העולם, כופין את רבו ועושה אותו בן חורין.

במקום אחר,⁵³ אומרת הגמרא שעל האדם למכור ספר תורה בשביל לאפשר לעצמו לשאת אישה. במספר מקומות, אף מכונה מצווה זו "מצווה רבה".⁵⁴ חז"ל גם אומרים שאחת משאלות היסוד שאדם נשאל לאחר מותו על ידי בית דין של מעלה, היא בנוגע למצוות פריה ורביה: "בשעה שמכניסין אדם לדין, אומרים לו... עסקת בפריה ורביה?" (שבת לא ע"א). עוד אמרו חז"ל: "כל מי שאין עוסק בפריה ורביה...

49. עי' על כך במאמרו של הרב עזריאל אריאל, 'ישראל בטח בה', צהר י (תשס"ב), עמ' 133.

50. פירש רש"י: "אין כלום ביסוד, כי הם עומדים באוויר, על חוזק זרועותיו של הקב"ה".

51. עי' מועדי הראי"ה, מהדורה ראשונה, עמ' קנ-קנא: "ארץ ישראל צריכים להתגבר על כל החשבונות, וגם אם החשבון הנראה לעין מטה את הדעת להעדיף את הישיבה בחו"ל, צריכים לדעת שארץ ישראל היא למעלה מהחשבונות הרגילים של בני האדם".

52. כגון מי שהוא חצי עבד וחצי בן חורין.

53. מגילה כז ע"א. וראה להלן פרק יג, חלק ב אות א, סע' 2.

54. תוס' פסחים פח ע"ב ד"ה כופין את רבו, וכן גיטין מא ע"ב ד"ה לא תהו בראה.

כאילו שופך דמים וממעט הדמות" (יבמות סג ע"ב).⁵⁵ לא בכדי, כתב ר' אברהם אזולאי בספרו חסד לאברהם (מעין ב, נהר סד): "להיות המצוה העיקרית בכל המצוות, שהוא פריה ורביה, עד שהיא קודמת לכל המצוות שבתורה, שהיא ראשונה במצוות".

גם כאשר מצווה זו עומדת בפני שיקולים רוחניים משמעותיים, היא אינה נדחית מפניהם. מסר זה מעבירה לנו הגמרא דרך הסיפור הבא (ברכות י ע"א):

'בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ה' (צבאות) צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה' (מלכים ב' כ, א)... אמר ליה: מאי כולי האי? אמר ליה: משום דלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה: משום דחזאי לי ברוח הקדש, דנפקי מינאי בנין דלא מעלו. אמר ליה: בהדי כבשי דרחמנא למה לך? מאי דמפקדת, איבעי לך למעבד; ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא, לעביד.

למרות הנזק בכך שחזקיהו יוליד בן שצפוי להיות רשע, היה עליו לקיים את המצווה מבלי להתחשב בחששות עתידיים.

2. חשיבותה של מצוות "ולערב"

בהקשר זה של חזקיהו, כתב בשו"ת שבט הלוי (ד, ס"ו קסא): "לשון 'מיפקדת' שייך שפיר גם במצווה מדברי קבלה דלערב אל תנח, ולשון פריה ורביה אינו מכריע, דהמצוה בכללה נקראת פריה ורביה, גם חלק של בערב אל תנח". לדידו, אין ללמוד מסוגיה זו על מצוות פריה ורביה אלא על מצוות 'לערב'. חיזוק לכך ניתן לראות במדרש⁵⁶ שמספר על אדם הראשון, שבאו לפניו למך ונשותיו בעקבות פרישתן ממנו, בשל גזירת הכליה שנגזרה על זרעו של קין. המדרש מדגיש שהפרישה נעשתה לאחר שכבר ילדו ילדים וקיימו את מצוות פריה ורביה. העיקרון שם דומה מאוד למסופר אצל חזקיהו: אין לחוש מכל השלכה עתידיה שאפשר שתהיה, אלא להתמקד במצווה עצמה. עם זאת, אין בדבריו של אדם הראשון ראייה מוחלטת לכך שמצוות "ולערב" קודמת לכול. ייתכן שהשיקולים שנכון לאדם לקיים הם רק

55. ומפרש הכלי יקר, ויקרא טז, ז: "וטעמו של דבר כי דם זרעותיו הנה נדרש מידו". על חומרת הדבר, ראה שער הגלגולים, הקדמה יא ד"ה וגם נסתפקתי.

56. עי' בראשית רבה, כג, א; רש"י, בראשית ד, כד-כו. וראה מסילת ישרים, פרק יט.

במסגרת הטבע, ולכן הנחה אדם הראשון את הדנים בפניו בעיקרון זה, ולא משום שמצוות 'לערב' קודמת לכול.

נוכל למצוא התייחסות לשאלתנו, בנוגע קדימות מצוות 'לערב' למצוות אחרות, מדיון בעלי התוספות על ההיתר לשאת אישה בתוך שנת האבלות על אחד ההורים. תוספות (כתובות ד"ע א ד"ה אבל) כתבו: "אבל לישא אישה, שהיא מצווה יתירה - מותר, ואפילו יש לו בנים, משום שנאמר... ולערב אל תנח ידך". אם כן, קדימות מצוות פריה ורביה בהלכות אבלות מתבטאת גם במצוות 'לערב', כך שכאן אין חלוקה ביניהם.

ייתכן שיש בשאלה זו מחלוקת פוסקים. נחלקו הדעות בשאלה האם מותר למכור ספר תורה לשם קיום מצוות 'לערב': לדעת הרי"ף (ע"י בנימוקי יוסף, יבמות סב ע"ב), הרשות למכור ספר תורה אמורה רק באדם שעדיין לא קיים מצוות פרו ורבו, וכך נפסק בשולחן ערוך (אה"ע א, ח). מנגד, ראשונים רבים⁵⁷ סבורים שדין זה נאמר גם במי שכבר קיים מצוות פרו ורבו, והשולחן ערוך (שם) הביא דעה זו בשם יש אומרים. בבית שמואל (שם ס"ק ט"ז) כתב שכן יש לנהוג להלכה.

דיון נוסף בנושא זה מצינו אצל הרמ"א, שעסק בשאלה האם אדם חייב לשאת אישה המסוגלת ללדת, גם במחיר של קטטה עם ילדיו מנישואין קודמים, או שבמצב כזה מותר לו לשאת אישה שאינה מסוגלת ללדת. על כך השיב הרמ"א (אה"ע שם) בשם תרומת הדשן: "אם יש לו בנים הרבה, ומתיירא שאם ישא אשה בת בנים יבואו קטטות ומריבות בין הבנים ובין אשתו, מותר לישא אשה שאינה בת בנים". על כך הקשה החלקת מחוקק (שם סק"ב), והביא כנגדו את דברי הרא"ש, הסובר שמוכרים ס"ת גם עבור מצוות 'לערב'.

57. כדוגמת הרא"ש, יבמות ו, ט, והרמב"ן במלחמת ה', שם יט ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ועוד.

3. "אם מעמדו מספיק לפרנסם"

יש שרצו⁵⁸ להביא ראיה לכך ששיקול הדאגה הכלכלית למשפחה גדולה יותר הוא לגיטימי, גם מול מצוות 'לערב', ממקורות שעוסקים ישירות בעימות עם השיקול הכלכלי. ואלו הם דבריו של מהר"ם פדובה (סי' יד):

תקנת רבינו גרשום, שלא לישא שתי נשים... כי חששו ושקדו על בנות ישראל בהיותנו בגולה, אשר ירבה לו נשים ויוליד בנים הרבה לא יוכל להספיקן... בהיותנו בגולה וטרודים וכעניים וכל ממוננו על קרן הצבי. 59

כך גם משמע מדברי ערוך השולחן (אה"ע א, ח): "וכן ציוו חכמים שאם מכיר בעצמו שעדיין ראוי להוליד, ישא אישה בת בנים, אם מעמדו מספיק לפרנסם".

אולם גם על הראיה ממקורות אלה, וגם הקודמים, ניתן לערער: האם אפשר ללמוד מחיובו - או אי-חיובו - של מי שכבר קיים מצוות פריה ורביה, לשאת אישה בת בנים, על מי שכבר נשוי עם אישה בת בנים? האם דומה חיוב מצוות פריה ורביה לנשוי, לחיוב פריה ורביה למי שעדיין אינו נשוי? ההיתרים⁶⁰ לדחיית מצוות קיום פריה ורביה קודם נישואיו, אם בשל לימוד תורה ואם בשל פרנסה, אינם בהכרח עומדים לו לאדם אחר שכבר בא בברית הנישואין. כך מעיר בשו"ת שבט הלוי (ה, סי' קסא): "ועוד, והוא העיקר, דאיפכא יש לדייק מזה - דדוקא לישא מעיקרא אשה שאינה בת בנים הוא דמותר, הא לעשות פעולות שלא תלד אשה בת בנים, עדיין לא שמענו".

58. ראה הרב דוד סתיו, 'עקרונות בתכנון היקף המשפחה', צהר לז (תשע"ה), עמ' 117-138.
59. יש להעיר שראיה זו מדברת על מציאות בה המחסור לצפוי לילודה בהמשך הוא מחסור קיומי, ולא קושי בחיים מרווחים.

60. אמנם בנוגע לדחיית מצוות פריה ורביה, נוכל למצוא גישות שונות. עיין על כך, הרב שלמה אבינר, 'תכנון המשפחה ומניעת הריון', ספר אסיא ד (תשמ"ג), עמ' 167-182; הרב אהרן ליכטנשטיין, 'תכנון המשפחה ומניעת הריון' עלון שבות לבוגרים ו' (סדרה ראשונה) (אלול תשמ"ח), עמ' 19-33; שו"ת באהלה של תורה, א, סו; פניני הלכה, משפחה, א, ח; הרב יובל שרלו, 'דחיית לידה ראשונה בזוג צעיר', צהר כז (תשס"ז), עמ' 83-89; הרב אריה כץ, 'מניעת הריון בבני זוג שלא קיימו פריה ורביה', אמונת עתיד 113 (תשרי תשע"ז), עמ' 105-112, ותגובה על מאמר זה, הרב אברהם סתיו, אמונת עתיד 114 (טבת תשע"ז), עמ' 137-149.

4. "הרי זה ממחוסרי אמנה"

הלגיטימיות של דאגת הפרנסה כשיקול להימנעות מהגדלת הילודה, נבחנה אצל הפוסקים לאור דברי רבי יהודה החסיד (סי' תקיט) שרואה בכך פגם אמוני:

לא יחשוב הצדיק כשהוא עני, אם אבוא אל אשתי שמא תהר ממני ואנה אקח לפרנסה. זה ממחוסרי אמנה הוא, כל מי שחושב כך, כי הקב"ה מזמין בדדי אשה חלב ליונק כשיוצא ממעי אמו. ואמרו במכילתא: מי שיש לו מה שיאכל היום ואומר מה אוכל למחר, הרי זה ממחוסרי אמנה.

דברים דומים נכתבו גם על ידי רבי אליעזר פאפו (פלא יועץ, ערך פריה ורביה):

ואם חושש בשביל ההוצאה, הרי זה מקטני אמנה, שהקדוש ברוך הוא זן ומפרנס מקרני ראמים עד ביצי כנים והוא נותן לחם לכל בשר, לחם לפי הטף.⁶¹

פוסקים רבים בדורות האחרונים קבעו שיש לבטוח בה' בעניין הפרנסה, ולא להיכנס לחשבונות עתידיים ורחוקים. כך כתב בשו"ת לבושי מרדכי (אה"ע סי' כח): "אלו שעושים בלי סיבה, ורק שטוב להם בלי בנים, ומפני חוסר בטחון ב'ה' ודאגת פרנסתם, חלילה לעשות כן". גם בשו"ת אגרות משה (אה"ע ד, סי' לב, אות ג) כתב מעין זה, ואף שהדגיש כי "מסתבר שמדינא יהא רשאי", הוסיף כי "יש לו לבטוח בהשי"ת שימציא לו פרנסתו בריוח, אף כשיהיו הרבה בנים ובנות, ואין להתירו למנוע מפו"ר, דודאי מוכן מהשמים פרנסה גם על כל מה שיוליד". בשו"ת משנה הלכות (ה, סי' רי) כתב: "והא טענה דמשום פרנסה צריך למעט בבנים, הוא טעות

61. ראה פסחים קיח ע"א: "ולמה נקרא שמו הלל הגדול? א"ר יוחנן: מפני שהקב"ה יושב ברומו של עולם, ומחלק מזונות לכל בריה". וראה נצח ישראל, פרק יג: "כי הוא יתעלה הנותן לכל אחד ואחד צורך פרנסתו ודי מחסורו אשר יחסר לו... 'השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך לא יתן לעולם מוט לצדיק' (תהילים נה, כג) - ידוע ומפורסם כי ענין הפרנסה עדות על נפלאות השם יתברך ועל רוב חסדיו, ממה שהוא נותן לחם לכל בשר ומחלק מזונות לכל בריה". ראה גם מלבי"ם, שמות טז, ז: "מכבוד השם שכל בריה שברא הכין לה פרנסתה, כי אם יצויר שיברא בריה ולא ימציא לה פרנסתה, אם כן ברא אותה לרעתה, ואין זה מכבוד ה' יתברך, וכשברא ה' את הרש שאין לו אמצעי להתפרנס בהם, הכין לו פרנסתו ע"י העשיר, ע"י שנטע בלב העשיר רחמים וחמלה להעניק מטובו אל הרש, וע"י שהעשיר צריך למשרתים ופועליה ובזה ימצא הרש פרנסתו... כמו שכתוב: מאן דיהיב חיי יהיב מזוני, ר"ל שמצד שנתן חיים מוטל עליו החיוב לתת מזונות, שאם לא כן נתן את החיים לרעה, ואין זה מכבודו".

גמור, ואין כדאי לטפל בה". וכן כתב בשו"ת ציץ אליעזר (ט, סי' נא, שער ב):⁶² "אין להתיר קיחת אמצעים למניעת הריון בגלל דאגת חסרון פרנסה, הנובעת מחוסר בטחון בד' הזן ומפרנס לכל ומכין מזון לכל בריותיו". כך גם הרב יעקב אריאל (שו"ת פוע"ה, ג, עמ' 32): "סיבות כלכליות אינן נחשבות בדרך כלל כסיבות מוצדקות".⁶³

ואולם, יש שטענו כי "בסופו של דבר, כל ההיגדים הללו מבטאים אמירה רוחנית-מוסרית בדבר הצורך לבטוח בה", ואין בהם כדי להפקיע את ההיתר ההלכתי⁶⁴ מעיקר הדין למנוע הריון".⁶⁵ בנוסף, יש מקום להניח שכוונת אותם פוסקים היא כלפי אדם בעל מוטיבציה, אשר לוקח אחריות על ביתו ומוכן לטרוח יותר לשם הגדלת פרנסתו - אדם כזה, ה' יסייע בידו ויהיה בעזרו".⁶⁶ אולם בבית שבו הדברים

62. למקורות נוספים, ראה אוצר המכתבים (משאש), ג, סי' תתקמא; שו"ת חלקת יעקב, אה"ע סי' סא; שו"ת אז נדברו, ו, סוף סי' סג.

63. יש להניח שפוסקים אלה התייחסו לחששות עתידיים מעורפלים, ולא למצב שבו בדרך הטבע אין אפשרות לפרנס משפחה גדולה. וראה סיכומו של הרב שלמה אבינר, 'תכנון המשפחה ומניעת הריון', ספר אסיא ד (תשמ"ג), עמ' 167-182: "כבר כתבו הפוסקים שאין לקחת בחשבון עניין זה (אלא אם כן הגורמים הכלכליים קשורים עם בריאות האשה, כגון במקרה של אשה שאין לה עזרה מספקת בביתה לפני ואחרי הלידה וכד'), ו'הזן את העולם כולו בטובו בחן בחסד וברחמים' גם יעזור למשפחות ברוכות ילדים".

יצוין כי הרבי מליובאוויטש הרבה לעסוק בנושא זה, ראה 'השיחה היומית', מצוות פו"ר ושילית תכנון המשפחה, שיחת כ' מנחם אב התשמ"ב, <https://thedailysicha.com/topics>: "ביחד עם לידת הולד, 'נולד' גם ה'צינור' לפרנסתו ומביא להוספה בפרנסת כל הבית כולו!"; שיחת יום א' פרשת שלח, י"ז סיוון התש"ם: "כל ילד שמתווסף... הרי זה ברכה לכל המשפחה ולכלל ישראל... והקב"ה שהוא זן ומפרנס לכל לוקח על עצמו האחריות לפרנסת הילד, ועם כל ילד שנולד, בא גם הכסף לפרנס אותו... אין להתערב בסדרים של הקב"ה, אלא לסמוך על זה שרק הקב"ה, בורא עולם ומנהיגו, ושמשגיח בהשגחה פרטית על כל אחד ואחד, יכול להחליט בכמה ילדים טוב להתברך".

64. דעתו של הרב דוד סתיו נשענת על שיטה שסבורה כי מצוות 'לערב' דורשת רק עוד בן ובת נוספים. כן יש לציין את הפוסקים שסבורים שאין להתיר נטילת גלולה למניעת הריון, אלא רק כאשר יש לאישה צער או סכנה. קיים אפוא פער בין דברי הרב סתיו לבין אותם פוסקים, ונראה שקביעת פוסקים אלה אינה רק אמירה רוחנית מוסרית אלא גם הלכתית.

65. הרב דוד סתיו, 'עקרונות בתכנון היקף המשפחה', צהר לז (תשע"ה), עמ' 133.

66. עי' בספר קול התור, פרק ה אות ג (מובא בספר התקופה הגדולה, עמ' תקכו): "ואם ישאל השואל, וכיצד אפשר לפעול מלכתחילה, ומכל שכן להסתכן בפועל על סמך של חצי בטבע וחצי בנס, הרי אין סומכין על הנס מלכתחילה? אך החשבון הוא שהצד הניסי עולה בהרבה אחוזים מכמה צדדים, ובמה שנוגע לפעולות של עקבתא דמשיחא, ומכל שכן פעולות הנעשות על ידי ציבור, נמצא החשבון, לפי ביאורי הגר"א, שסייעתא דשמיא הניסית היא יותר גדולה מחשבון של מידה כנגד מידה, ולפעמים עולה הסייעתא דשמיא לאלף פעמים

מתנהלים אחרת, ודאי שלא נכון לסמוך על הנס. אדרבה, לעומת הערך של ביטחון בקב"ה, יש להציב את הערך שלא יפיל אדם את עצמו על הציבור ויזדקק לבריות. וכך כתב הרב יגאל אריאל:⁶⁷

מסתבר שכוונתו (דברי האגר"מ שם) שלא לעשות חשבונות יתרים ולחשוש יותר מדי, כמקובל ברמת החיים של דורנו, אבל גם הוא יודה שאין לסמוך על הנס במקום שיש בעיה ממשית... קיימות משפחות גדולות למעלה מכוחן הפיזי, הנפשי, הכלכלי והחינוכי ומצבן על גבול האסון. לאם אין כוח להחזיק את עצמה, הם לא יכולים לטפל בילדים [...] וחילול השם גדול הוא כשטועים לחשוב שהנורמה ההלכתית המחייבת, היא שכופה עליהם את המצב הזה ואסור לעשות דבר לשנותו.

5. כוס של עקרין

אם נעמיד את הכורח הכלכלי כקודם למצוות 'לערב', תתעורר שאלה הנוגעת לנטילת אמצעי מניעה בזמן מצוות עונה, שהרי מניעת הריון כרוכה בהיתר בשימוש באמצעי מניעה בזמן קיום מצוות עונה.⁶⁸ מה דעת ההלכה בנוגע לכך?

הגמרא (יבמות סה ע"ב) מספרת על אשתו של רבי חייא, ששתתה 'כוס של עיקרין' המונעת הריון לצמיתות, לאחר שנאמר לה כי אישה פטורה ממצוות פריה ורביה. הרמב"ם (הל' איסורי ביאה פט"ו הי"ב) השו"ע (אה"ע ה, יב) התירו לאישה לנהוג כן מבלי לסייג זאת, אך הב"ח (אה"ע סי' ה סק"ט) והמהרש"ל (יש"ש יבמות ו, מד) התירו זאת רק כאשר יש לאישה צער או סכנה. מפרשי השו"ע⁶⁹ פסקו להלכה כשו"ע, אם כי רבים

יותר". מכיוון שלידת ילדים היא פעולה הנוגעת בקידום הגאולה, הרי שהעזרה משמיים גדולה יותר.

67. הרב יגאל אריאל, 'רווח בין הריונות', צהר י (תשס"ב), עמ' 234. ראה גם שמחת הבית וברכתו, פרק ה סע' ו, הע' 6.

68. על מניעת הריון והיחס בין אופני הביצוע המעשי שלה, ראה הרב שלמה אבינר, 'תכנון המשפחה ומניעת הריון', ספר אסיא ד (תשמ"ג), עמ' 167-182; שו"ת אשר חנן, ה סי' י; אנציקלופדיה הלכתית רפואית (מהד' תשס"ו), ד, עמ' 756-811.

69. בית שמואל, שם ס"ק יד; ביאור הגר"א, שם ס"ק כז; ברכ"י, שם ס"ק יד (וכן כתב החיד"א גם בספרו יעיר און, מע' א אות יח).

הפוסקים בדורות האחרונים שנקטו להלכה כדעת הב"ח ומהרש"ל. אלה התירו נטילת גלולה למניעת הריון רק כאשר יש לאישה צער או סכנה, ולא בשל כורח כלכלי.⁷⁰ לעומתם, יש פוסקים שהכריעו כשו"ע,⁷¹ ולדידם יש להקל אפילו בלא שעת סכנה או צורך גדול, ובלבד⁷² שהאיש כבר קיים מצוות פריה ורביה.⁷³

6. נוחות מול ריבוי ילודה

על בחירה מודעת שלא להרבות בילודה, עקב מאמץ גדול הכרוך בכך, כתב בשו"ת לבושי מרדכי (אה"ע סי' כח): "אלו שעושים בלי סיבה, ורק שטוב להם בלי בנים... חלילה לעשות כן", וכן כתבו בשו"ת משנה הלכות (ה, סי' רי) ובשו"ת חלקת יעקב (אה"ע סי' סא). בהתאם, כתב בשו"ת אשר חנן (ה, סי' י): "מקובל כיום ברוב בתי ההוראה בישראל, שלא ליתן היתר סתם אפילו ב'גלולות' אלא באמתלאה ברורה, בעוד צירוף דעות רופאים וכיו"ב, וכגון סכנה או חשש סכנה, סכנת נפשות, עצבנות חריגה, לידות תכופות מדאי, עייפות וחולשה חריגה, חשש הפלות, מחלות תורשתיות", אך גם "אף קשיים כלכלים חמורים מאוד".⁷⁴

70. ראה שו"ת ציץ אליעזר, ט, סי' נא, שער ב; שו"ת מנחת יצחק, ג, סי' כו; ועי' עוד בשו"ת אגרות משה, אה"ע ג, סי' כד, ושם ד, סי' סז-סט; שו"ת אשר חנן, שם; אנציקלופדיה הלכתית רפואית, שם עמ' 142.

71. בשו"ת אשר חנן, א, סי' פ, הוסיף שגלולה קלה עוד יותר להיתר, מכיוון שלא מדובר כאן בעיקור קבוע אלא זמני.

72. ע"פ שו"ת חת"ס, יו"ד סי' קעב.

73. ועי' בשו"ת יביע אומר, ח, אה"ע סי' יד, בהערה; הרב אבינר, שם; שו"ת אשר חנן, שם.

74. ראה הרב יהושע נויבירט, 'על תכנון המשפחה' - מכתב תגובה למאמרים שהתפרסמו ב'צהר' י, צהר יא (תשס"ב), עמ' 135; "כעת אני שומע על שאלות של תכנון משפחה... כמובן, אני לא מצפה ל'בית חרושת' של ילדים, ח"ו... אני קורא, זוגות צעירים מתחננים עם כוונה תחילה לחיות כחיות עד שהאישה גומרת את הלימודים שלה, עד שגמרנו לשלם את המשכנתא של הדירה המפוארת, וכמובן בלי רכב מפואר זה לא ילך, והכל על חשבון הילודה".

ראה גם הרב יעקב ישראל קניבסקי, קריינא דאגרתא (מהד' ראשונה), ב, סי' כו: "הנשים חושבות שעל ידי שלא ילדו בנים מרובים, מקילים מעליהם עול החיים. והוא טעות גדול, כי באמת כמעט אין חילוק בטורח ויגיעה לטפל בשנים ושלשה ילדים, לטיפול עם ששה שבעה ילדים, כי בין כך ובין כך תהיה עמוסה עול עבודה רוב היום, ותנוח שעות המוכרחות למנוחה. כן הוא המציאות, להמסתכל היטב בסדר החיים של משפחות מרובות ושל משפחות מועטות. גם במשפחות מרובות ילדים, הנה הגדולים והגדולות משתפות לאט לאט בטיפול הבית ובייחוד בטיפול הקטנים, ואילו במשפחה קטנה בערך, הילדים והילדות מתגדלים מפונקים ואינם משתתפים בעול טורח הבית ועזרא לאמא. והתוצאות מזה, שכאשר יגדלו

עם זאת, היו שהביעו ביקורת על גישה זו, המצמצמת מאוד את האפשרות לרווח בין הלידות ומעודדת ילודה מרבית: "החומרה היתרה בעניין זה, לכאורה לא כל כך מובנת, והיא חורגת הרבה מעבר לבסיס ההלכתי הברור".⁷⁵

כך וכך, דומה שנוכל להסיק, לכולי עלמא, על קדימת ערך ריבוי הילודה לעומת פגיעה בנוחות ובאיכות החיים, וזאת גם אם נוקטים שקדימה זו אינה מחייבת הלכתית.

אמור מעתה: מצוות פרו ורבו מחייבת, ושיקול כלכלי אינו עומד מולה, להוציא חריגים ייחודיים. גם מצוות 'לערב' היא בעלת ערך גדול, אולם לגביה יש גמישות רבה יותר. גם בעניינה, ראוי שחששות כלכליים לא יהוו סיבה להימנע מילודה מאחר ש"ה' זן ומפרנס לכל ומכין מזון לכל בריותיו",⁷⁶ אך אם צפוי ברמת ודאות גבוהה שלא תתאפשר התנהלות משפחתית אחראית ותקינה, נכון להימנע מריבוי ילודה.

הילדים - סובלים מאוד מזה שלא נתרגלו לשאת בעול ובאחריות, ודורשים כל ימיהם חיים קלים כהרגלם אשר לא ישיגוה, ועצביהם מתוחים תמיד, והשלום בית הרוס אצלם. כן הוא המציאות, כאשר יראה בחוש מתוך הנסיון".

75. הרב יגאל אריאל, 'רווח בין הריונות', צהר י (תשס"ב), עמ' 226, מוסיף על כך הרב אליעזר מלמד, שמחת הבית וברכתו, ה, יג הערה 12: "סוגיית 'תכנון המשפחה' לא הוגדרה באופן מסודר בספרי הפוסקים, אלא מצינו תשובות רבות לאנשים שונים במצבים שונים. הסיבה העיקרית לכך, מפני שזו סוגיה שהתחדשה בדורות האחרונים, כאשר בעקבות פיתוח הרפואה ושיפור תנאי החיים והמזון, אשה ממוצעת יכולה ללדת הרבה יותר ילדים מאשר בעבר". וראה שו"ת באהלה של תורה, א, סי' סו; שו"ת פוע"ה - מניעת הריון, עמ' 25-36, שם מובאות תשובות חלוקות של פוסקים המשיבים לשאלה כמה ילדים צריך ללדת.

לסיכום השיטות, ראה הרב אליעזר מלמד, שם: "מצינו שלוש שיטות עיקריות. המחמירים סוברים שאין למנוע הריון בלא צורך גדול, ורק באופן טבעי על ידי הנקה מותר למנוע הריון, אבל באופן אחר, גם לאחר לידה אין למנוע הריון, זולת במקרים מיוחדים של חולי גופני או מצב נפשי רעוע (שבט הלוי ג, קעז; משנה הלכות ה, רי). מנגד, יש מתירים תמיד למנוע הריון למשך שנתיים, גם לפני השלמת חובת פרו ורבו, מפני שכך הוא הטבע הבסיסי, וכך היה בפועל במשך כל הדורות, שנהגו להניק שנתיים (נדה ט, א), ובתוך כך גם מנעו הריון (שיח נחום צד; בני בנים א, ל). והדרך המרכזית היא, שלצורך חשוב של התאוששות מלידה וטיפול בתינוק, מותר לכתחילה למנוע הריון למשך תשעה חודשים עד שנה. ואף אשה שאינה חשה בצורך זה, יכולה לכתחילה למנוע הריון למשך זמן זה, כי הנסיון מצביע על הצורך שבדבר. ובמצבים מיוחדים של חולשה גופנית או נפשית גדולה, מקילים עד שנתיים. כמדומה שרוב הרבנים מורים כן (עיין נשמת אברהם אה"ע ה, טז, 1)".

76. כלשונו של הציץ אליעזר, ט, סי' נא, שער ב.

כל זאת ביחס למישור הפרט, ברם עינינו נשואות למישור המדינה: האם ראוי הוא שהמדינה תעודד ילודה חרף החששות מפגיעה בכלכלה ובאיכות חיים שעלולה להיגרם כתוצאה מאותו ריבוי. להתייחסות ממוקדת בשאלה זו, נקדים ונציג ממצאים ונתונים.

חלק ב:

ריבוי ילודה לעומת שיקולים כלכליים – בחינת נתונים

הטענה שעימה אנו מתמודדים, נשענת על מספר הנחות יסוד: התנהלות המדינה בשנים האחרונות מעידה שהיא אינה מסוגלת להיערך ולהכיל אוכלוסייה כה גדולה; התרבות האוכלוסייה פוגעת באיכות החיים; הנתונים הקיימים יובילו אותנו תוך עשרות שנים מועטות לקטסטרופה; הארץ כבר התמלאה או קרובה להתמלא עד אפס מקום. להלן יוצגו טיעונים שמציבים סימני שאלה משמעותיים על הנחות יסוד אלו.

א. הכישלון והקושי בחיזוי הדמוגרפי

”כאשר הגישה היא לא מערכתית ונתפסים לנקודה אחת בלבד ומנפחים אותה עד אין סוף, אז נוצרת בהלה איומה.”⁷⁷ לא נכון לבחון מסוגלות בטווח קצר, ולא נכון להתעלם מנתונים נוספים הכלולים במערכת.

טענות בדבר סכנה עתידית כתוצאה מריבוי הילודה, אינן חדשות. לטיעון זה יש כבר היסטוריה ארוכה⁷⁸ של כישלונות בתחזיות. לפני למעלה ממאתיים שנה, עת

77. פרופ' יעקב פייטלסון, <https://www.youtube.com/watch?v=ZxTYTT9iS1A>.
78. למעשה, הראשון שהביע את חששו מפיצוץ אוכלוסין היה אריסטו, שכתב בספרו פוליטיקה (ספר vii): ”חייב להתקיים חוק שלפיו לא יהיה ניתן לגדל ילד פגום או נכה באופן כלשהו. כדי להימנע מפיצוץ אוכלוסין, יש ילדים שצריך להורגם, מאחר שיש להגביל את כמות האוכלוסין במדינה”. התבטאות נוספת בת כאלפיים שנה, ניתן למצוא אצל טרטוליאן איש קרתגו, שטען כי ”מספר בני האדם הינו עומס על הארץ שבקושי יכולה לשאת אותנו... אכן, מגפות, רעב, מלחמות ורעידות אדמה צריכות להיחשב כתרופה לאומות וכסילוק העודפים של המין האנושי” http://www.green-logic.info/2015/06/1980_25.html.

מנתה האוכלוסייה העולמית כמיליארד נפש,⁷⁹ טען הכלכלן תומאס מלתוס שקצב ריבוי האוכלוסייה גבוה מקצב גידול ייצור המזון. על כן, אם הגידול ימשיך בקצב זה, כבר בתחילת המאה ה-20 האנושות תשקע באסונות של רעב וצמא, מלחמות ומגפות. תחזיותיו התבדו.⁸⁰ היום יש יותר משמונה מיליארד אנשים, והם מייצרים הרבה יותר מזון ממה שנצרך. יורשיו המשיכו בגישתו, וזכו לכינוי 'מלתוסיזם'.⁸¹ אחת ההשלכות נגעה להגירה לארץ ישראל: "הספר הלבן" של צ'רצ'יל (משנת תרפ"ב), המציג את מדיניות המנדט הבריטי ביחס להקמת הבית הלאומי היהודי בא"י, קבע כי "הגירה זו לא יכולה להיות כה גדולה בנפח, כך שהיא תעלה על כל מה שהקיבולת הכלכלית של המדינה תוכל לספוג".⁸² אלה ואלה כשלו בחיזוי⁸³ השכלולים שהאנושות מצליחה לייצר ולפתח, או שינויים פוליטיים או חברתיים שהעולם עובר.⁸⁴ בוודאי שבכך אין די כדי לדחות על הסף את עצם הטענה, אולם

79. עי' ויקיפדיה, ערך דמוגרפיה של העולם; וראה: 'דילול אוכלוסייה? תאנוס יכול לחכות', <https://www.mekomit.co.il>.

80. מתוך ויקיפדיה, ערך תומאס מלתוס: "כתוצאה מכל השכלולים הטכנולוגיים, נמנעה הקטסטרופה אותה חזה מלתוס. שכלולים אלו כללו, בין השאר, פיתוח האגרומכניקה - בעקבות פיתוח המכונות החקלאיות התקצר זמן העיבוד. פעולה זו הכניסה למעגל עיבוד החיטה שטחים קרים בצפון אמריקה ובסיביר המאפשרים גידול חיתת חורף. כמו כן, פותחו דשנים וחומרי הדברה שאפשרו גידול בתפוקה. בעקבות המהפכה הירוקה, פותחו זני חיטה ואורז המגיבים כמויות גדולות יותר של גרעינים".

81. המפורסם שבהם היה הביולוג פול ארליך. את תחזיותיו החל לפרסם לפני למעלה מחמישים שנה. דבריו הוכונו גם ספציפית למדינת ישראל, ולטענתו, "לציוניים אמיתיים צריכות להיות משפחות קטנות". התערבות מפורסמת הייתה בין ארליך לבין הכלכלן ג'וליאן סימון לפני כארבעים שנה: ארליך טען ששימוש יתר במשאבי כדור הארץ יגרום למחסור ולרעב, ובין השאר לעליית מחירי הנפט, הגז, המתכות, ושאר משאבי הטבע שהמין האנושי מבזבז ללא מחשבה על העתיד. סימון טען שהיצירתיות והשכל האנושיים ימצאו פתרונות זולים וטובים יותר לאותם משאבי טבע עצמם, ולכן אנו נחזה בירידת מחירים. השניים בחרו חמש מתכות, והתערבו בנוגע למחיר שבו יימכרו כעבור עשר שנים. סימון ניצח, ובפער משמעותי.

82. לעיל פרק ג אות ד. עי' גם במאמרו של פרופ' פייטלסון: 'האם צפיפות האוכלוסין מאיימת על ישראל?', המכון לאסטרטגיה ציונית, <https://www.izs.org.il/he/2018/1>, עמ' 21-19.

83. כפי שאמר בן גוריון (בשנת תרפ"ט), כלפי אותם אישים בהנהגה דאז, שאחזו בהשקפת עולם סטטית (הציטוט מובא במאמרו של פייטלסון, שם עמ' 29): "אנו מאמינים בגורמים דינמיים המשנים בלי הרף את הרכב האוכלוסים בארץ... אם אתם מתעלמים מהגורם הדינמי - הרי אתם מתכחשים לעיקר".

84. פייטלסון, שם עמ' 28, מביא לדוגמה הצעה לתחזיותיו של הדמוגרף פרופ' ארנון סופר, אשר

יש בכך כדי לקחת תחזיות דמוגרפיות בערבון מוגבל, ולהתחשב בהיותן מושפעות מאג'נדה, ולא לראות בהן תוצאה הכרחית של נתונים ודאיים.⁸⁵

ב. ריבוי ילודה כגורם התפתחותי

בשלוש שנותיה הראשונות של מדינת ישראל, היא הכפילה את כמות אזרחיה.⁸⁶ פייטלסון⁸⁷ הבהיר שהטיעונים דהיום "היו יכולים להוכיח באופן משכנע למדי כי המדינה היהודית הייתה צריכה לקרוס מיד אחרי הקמתה". על אף הקושי ההתחלתי, הגורם העיקרי לצמיחה המהירה של כלכלת המדינה היה דווקא הגידול המהיר במשאבי אנוש יצרניים. לטענתו, "האנושות והכלכלה מתפתחות דווקא בזכות צפיפות האוכלוסין".⁸⁸ אוכלוסייה צעירה אינה רק כוח עבודה יעיל ביותר. היא גם יצירתית, ואצלה טמון הכישרון שמסייע לשפר את איכות החיים.⁸⁹ כך כתב גם הכלכלן מייקל אייזנברג:⁹⁰ "גרף הגידול באוכלוסיית העולם, כשמתחתיו גרף הגידול בסך התוצר העולמי, מדגים הלימה בין גידול האוכלוסייה לגידול הכלכלי. זאת ועוד, שיעור הצמיחה גבוה משיעור הגידול באוכלוסייה, ומכאן שהרווחה דווקא עולה עם התרחבות האוכלוסייה. לדוגמה, משנת 1950 אוכלוסיית העולם גדלה בפחות מפי 4, והתוצר גדל ביותר מפי 10".

חזה בשנת 1987 כי "בשנת 2000: ישראל לא יהודית", ובשנת 1988 הוא הוסיף כי "עוד 20 שנה, אם לא יהיה שינוי, נתחנן לקבל פה אוטונומיה יהודית", ובשנת 2002 הוא טען כי הוא "לא נותן לישראל יותר מ-15 שנות קיום".

85. הראי"ה קוק מקשר בין תפיסה אופטימית לריבוי ילודה, ראה שמונה קבצים, א, תצז: "ההשקפה הפסימית בעולם, שהיא נאותה לירידה מוסרית... שכיון שהמציאות בכללה היא רעה רבה, איך יהיה אידיאל להרבות יצורים אומללים... ההשקפה האופטימית, של 'וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד' (בראשית א, לא), היא נותנת מקום לאידיאליות להתפשט גם על הנטייה המינית".

86. מיד לאחר קום המדינה, ביצעה המדינה העלאה המונית של יהודים מכל רחבי העולם ובכך הכפילה את כמות אזרחיה תוך זמן קצר.

87. פייטלסון, שם עמ' 77.

88. <https://www.youtube.com/watch?v=ZxTYTT9iS1A>. עוד בנושא זה, ראה במאמרו של פייטלסון, שם.

89. עי' עוד על כך, ד"ר אדם רוטר, "ילדים זה שמחה (וכסף): זהירות, כתבה אופטימית", <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4217494,00.html>.

90. "ילדים זה צמיחה", השילוח, <https://hashiloach.org.il/issue-25-kkrz-me>.

זאת ועוד, שיעור גבוה יותר של אוכלוסייה צעירה גורר - בממוצע - עלויות בריאות נמוכות יותר, ואלה מפחיתות משמעותית את הלחץ על תקציב המדינה.⁹¹

ג. העתיד מזמן לנו פתרונות

במאתיים השנים האחרונות, עבר העולם שינויים מופלגים בתחומים רבים: כלכלי, חברתי תרבותי, דתי וכו',⁹² וזאת בכמה גלים.⁹³ מומחים טוענים⁹⁴ כי כיום אנו על סף מהפכה טכנולוגית נוספת,⁹⁵ שתשנה את חיינו ללא היכר,⁹⁶ וזאת בפרמטרים רבים.⁹⁷ התחזית שצופה קטסטרופה דמוגרפית, נשענת על הנחה שמה שהוזה הוא מה שיהיה, דבר שהוכח כבלתי נכון.

91. פייטלסון, שם עמ' 51.

92. בתהליך איטי והדרגתי של מעבר משיטת ייצור ידנית לשיטת ייצור ממוכנת ותעשייתית, התחוללו שינויים מהפכניים. לדוגמה, עבודת האדמה הידנית ננטשה לטובת עבודה בעזרת מכונות, בקצב מהיר יותר ובכמויות גדולות יותר עשרות מונים. שינויים מרחיקי לכת נוספים התחוללו בתחומים רבים: בתחבורה (רכבות), בחקלאות (חקלאות ממוכנת), בתהליך העיור (מעבר מהכפר לעיר וגידול מהיר במספר הערים), בכלכלה (גידול בכמות סחורות, בנקים, אשראי ובורסה) במדע ובטכנולוגיה.

93. הראשונה היא המהפכה התעשייתית; אחריה נוהגים למנות את מהפיכת החשמל והרכבים, והשלישית היא מהפכת המחשוב.

94. 'היכוננו למהפיכה התעשייתית הרביעית', כלכליסט, https://www.calcalist.co.il/local_news/article/syb5z9hsk

95. תחומים שצפויים לשנות לנו את סדר היום הם בינה מלאכותית, רובוטיקה, הדפסת תלת ממד, מחשוב קוונטי ועוד.

96. הרב אליעזר מלמד מדגים שינויים צפויים בתחום התזונה, 'האם הילודה מביאה למשבר דמוגרפי', <https://www.yeshiva.org.il/midrash/44109>: "בהערכה זהירה, אפשר לומר שאנחנו ניצבים כיום על סף פריצות דרך מדעיות שיאפשרו ייצור אנרגיה נקייה מהשמש וייצור מזון ברמה מולקולרית, כך שמחומרים בסיסיים ניתן יהיה ליצור כל סוג של מזון, לטעמו של כל חך. בשנים האחרונות מדענים הצליחו לפתח בשר באופן מלאכותי, באמצעות שכפול של תאי גזע שנלקחו מבשר בעלי חיים. אם פיתוח זה יצליח באופן מסחרי, עשויה להתחולל מהפיכה בשוק הבשר: יפסיקו לגדל מיליארדי פרות ותרגולים ולשחוט אותם, מחיר הבשר ירד והזיהום הכרוך בגידול בעלי החיים ייפסק. כך ייווצר חיסכון אדיר בשטח, במים ובכל משאבי הטבע".

97. בנוגע לעומס בכבישים, ניתן לשער שיימצאו פתרונות תחבורתיים שאינם קיימים היום. מעבר לכך, צופים גם שהצורך לצאת מהבית יפחת, משום שחלק גדול יותר מהעובדים יעבדו מביתם.

עוד יצוין, שצפיפות גבוהה אינה פוגעת בהכרח באיכות חיים, וערים כמנהטן⁹⁸ וטוקיו⁹⁹ יוכיחו. ערים אלה ואחרות הן מהצפופות בעולם, ואף על פי כן הן מסודרות, מאורגנות ומתפקדות היטב. "הבעיה היא לא הצפיפות אלא התכנון וההתארגנות", טען פרופ' דוד פסיג.¹⁰⁰ כך כתב גם ד"ר יואב לרמן, מומחה לתכנון ערים: "יש מקום גם ל-20 מיליון איש בישראל, אבל מה שיקבע אם יתאפשרו כאן חיים נוחים, זה לא כמה אנשים יהיו, אלא מה תהיה תשתית הפיתוח".¹⁰¹

ד. האם חסר שטח במדינה?

רוב הטוענים שאנו קרובים למיצוי מקסימלי של שטח המדינה, רואים בשטחי יהודה ושומרון שטחים שנועדו למדינה אחרת, ולכן אינם מביאים אותם בחשבון. למעשה, חבלי ארץ אלה, המוגדרים אצל חלקם בתור בעיה, יכולים להוות דווקא פתרון.¹⁰²

זאת ועוד, יש לתת את הדעת על כך שאחוז השטח הבנוי כיום במדינה הוא 5.6%¹⁰³ כך שאין מחסור בשטחים פתוחים שניתן לבנות עליהם. בנוסף, מגורי

98. 1.6 מיליון תושבים חיים במנהטן על 60 קמ"ר, 27,000 תושבים על כל קמ"ר. ביום עבודה מתווספת לעיר אוכלוסייה נוספת, כך שנוכחים שם 94,000 איש על כל קמ"ר. לשם השוואה, בתל אביב חיים כ-8,000 איש על כל קמ"ר.

99. המטרופולין של טוקיו משתרע על 13,500 קמ"ר (לשם השוואה, שטח כל מדינת ישראל הוא כ-22,000 קמ"ר) והוא מונה 38 מיליון תושבים, כ-30,000 על כל קמ"ר.

100. עתידן המתמחה בחיזוי מגמות טכנולוגיות, חברתיות וחינוכיות.

101. "תהיה כאן קטסטרופה". ישראל 2065 תמונת מצב, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4900476,00.html>

102. להלן קטע מתוך המאמר 'כשחזונו האימים מתנפצים על סלעי הדמוגרפיה', אתר 'מידה', <https://www.mida.org.il/2017/10/28/>: "מדיניות השמאל מובילה לפרדוקס. הקו של השמאל הקלאסי המטיף לוותר "בכאב" על לב ארצנו כדי שלא נהפוך למיעוט, נדרס ע"י התחזיות המתממשות של גידול יהודי דרמטי, ומוביל באופן משולל כל היגיון למצב שבו נמצא את עצמנו בשטח מצומצם, שבו עלינו לצמצם את הילודה כדי למנוע התפוצצות אוכלוסין. אבל אם התחזית צופה אוכלוסייה כה גדולה, אז מדוע שאפילו לשיטת השמאל לא נשמור דווקא על שטחי המולדת, נחסוך את "הכאב" שבויתור, על מנת שיהיה היכן לשכן את האוכלוסייה הגדלה? אם הבעיה הדמוגרפית היא הפוכה, ואנו הולכים להיות רבים ולא מעטים, אזי הפתרון לסכנת התפוצצות אוכלוסין צריך להיות גיאוגרפי ולא דמוגרפי, כלומר שטח גדול במקום אוכלוסייה קטנה".

103. נתוני הלמ"ס 2022: ישראל במספרים, עמ' 5.

כמחצית מהאוכלוסייה הארצית מצטמצמים לגוש דן וסביבתו,¹⁰⁴ שטח שהוא פחות מ-15% משטחה של המדינה.¹⁰⁵

פרופ' דלה-פרגולה¹⁰⁶ סבור¹⁰⁷ שפיזור האוכלוסייה במדינת ישראל הוא הפתרון הנכון לבעיית הצפיפות המדוברת. מדיניות חכמה של פיזור האוכלוסייה,¹⁰⁸ ובניית מוקדי מגורים אחרים ברחבי הארץ, תפחית בצורה ניכרת את העומס שחיים בו רבים מתושבי המדינה.¹⁰⁹

ה. המאבק על הרוב יהודי במדינה

הטענה שיש למעט בילודה אינה מביאה בחשבון את אתגר הילודה של עם ישראל אל מול כמות אוכלוסיית מיעוטים במדינה. הטיעון¹¹⁰ ששיעור הילודה אצל היהודים והערבים דומה, אינו יכול לאפשר הפחתת ילודה, שכן בכך הוא יביא להשמטת הרוב היהודי, מה גם שלדעת הדמוגרף, פרופ' דלה-פרגולה,¹¹¹ האתגר הדמוגרפי רחוק מלהסתיים.¹¹² לכן, כדי לשמור על יציבותה של מדינת ישראל

-
104. כולל נתניה ואשדוד, המהוות את המעטפת החיצונית של גוש דן.
105. במחוז תל אביב, צפיפות האוכלוסייה גבוהה פי 25 מאשר מחוז הצפון, ופי 93.2 ממחוז הדרום.
106. מבכירי המומחים לדמוגרפיה של הקהילות היהודיות בעולם.
107. 'חילונים: תגידו שלום למדינת תל אביב', <https://www.themarker.com/magazine/2016-10-18/ty-article/0000017f-e3f5-d38f-a57f-e7f7dad70000>
108. בפירוש אור החיים, בראשית יא, א, ביאר את חטא דור הפלגה בכך שהם התכנסו למקום אחד, במקום להתפזר על פני כל הארץ. בעל חסד לאברהם, מעין ג נהר ז, מסביר כי השראת השכינה מתקיימת רק כאשר ישראל ממלאים את כולה. ראה גם הרב יעקב אריאל, 'ישוב הארץ - בינוי או שדות', תורת הארץ והסביבה, עמ' 68-61.
109. ולדעת הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות, הוספות למצוות עשה של הרמב"ם, עשה ד, יש בזה גם משום מצוות יישוב הארץ: "ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה".
110. וכדברי פרופ' אלון טל, 'ילדים זה ברכה? הצפיפות והביקוש לדירות יפתחו את השאלה', <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001190317>: "איך אני כציוני מעז להציע להאט את הקצב מול הערבים? אבל הערבים כבר לא שם... שיעור הפיריון של הנשים היהודיות והערביות בישראל השתווה".
111. מבכירי המומחים לדמוגרפיה של הקהילות היהודיות בעולם.
112. ראה דלה-פרגולה, 'כן, מיעוט, תגובה למאמרו של יעקב פייטלסון', <https://mida.org.il/2015/01/07>. לטענתו, אם נכליל את כל הערבים שחיים בין הירדן לים - כולל ערביי רצועת עזה, ייתכן שאנו מאבדים את הרוב היהודי. כנגד קביעה זו יצאה ביקורת חריפה,

כמדינת הלאום של העם היהודי, יש הכרח בעידוד הילודה בקרב האוכלוסייה היהודית.¹¹³

1. השלמת חלל השואה

לאחר טראומת השואה וגדיעת שליש מהעם היהודי, קיים צורך עז לפצות ולהשלים את החלל העצום שנוצר. פרופ' דלה-פרגולה משער¹¹⁴ כי אלמלא השואה, עשוי היה מספר היהודים בעולם להגיע לכדי 32 מיליון איש. "ההשלכות הכמותיות הן הרבה מעבר למה שאנחנו חושבים. מבין הנרצחים בשואה, בלט מאוד שיעורם של הילדים, והייתה בכך פגיעה דמוגרפית בעלת משמעות לטווח ארוך. מדובר על הרס של דור, ומה שחסר לנו, זה לא רק הדור ההוא... יש פה השלכות שרשרת".

שיעור הגרעון של האוכלוסייה היהודית אינו נמדד רק במספר הנרצחים, אלא גם בדורות שאחריהם, מה שמעצים את החלל. בחינה נוספת לחלל העצום שנוצר בשואה הוא אחוז היהודים בעולם. לדברי דלה-פרגולה, "אחוז היהודים בעולם יורד כל הזמן. לפני השואה השיעור היה 8 יהודים לאלף תושבים (מתוך כלל האנושות), והיום הוא 2 לאלף תושבים". אחד הגורמים המובהקים לכך, לבד מאסון השואה, הוא שיעור ההתבוללות הגבוה, שקיים בעיקר מחוץ למדינת ישראל.¹¹⁵

שכן הנתונים שנמסרו ע"י הערבים נופחו הרבה מעבר למספרים האמיתיים, זאת מתוך מגמה ברורה להשפיע על מהלכים מדיניים של מדינת ישראל. עי' על כך במאמרו של אסף ישי: 'זה לא הדמוגרפיה, זה השקר', <https://idsf.org.il/opinion>. כך או כך, גם לפי אלה שטוענים למספרים נמוכים יותר אצל הערבים, המאבק על רוב יהודי משמעותי עודנו בעיצומו.

113. לטענת דלה-פרגולה, בראיון שהתקיים עימו - 'בין הים לגדה', אחרת "לא יהיה קיום למדינת ישראל", <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5199305,00.html>. היהודים מונים כיום רק כ-60% מהאוכלוסייה, ולשם יציבות מדינה ישראל כמדינה יהודית, נדרש רוב של 80%.

114. 'אלמלא השואה היו היום בעולם עד 32 מיליון יהודים', <https://www.haaretz.co.il/news/education/2009-04-19/ty-article/0000017f-f7da-d460-afff-ffffee5620000>.

115. ראה גם כתבתה של של טלי פרקש, 'התבוללות, היטמעות, התרחקות: כך מצטמק העם היהודי', <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L4860860,00.html>: "ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה היו בעולם כ-16.5 מיליון יהודים ואחריה נותרו כ-11 מיליון בלבד. בהתחלה לקחו 13 שנים "להחזיר" מיליון נוסף, אבל מאז המשימה הולכת ונעשית מאתגרת, והמיליון הבא התווסף רק תוך כ-40 שנה. כיום חיים בעולם 14,410,700 מיליון

חלק ג:

שאלת הצפיפות - בחינה הגותית

א. "ומלאו את הארץ" - פעולה או תוצאה?

קביעת הטוענים שהארץ כמעט מלאה, או כבר מלאה, מביאה לתהות אחר השאלה מה יגדיר את הארץ כ'מלאה'?¹¹⁶ האם יש שלב שבו יש לקבוע שהארץ מלאה, או שמא המילוי הוא אינסופי, כך שהציווי "ומלאו את הארץ" משמעו פעולה תמידית, ולא חתירה לתוצאה סופית רצויה.

כדי לתת מענה לשאלה זו, נבחן מה צפוי להיות גדרה של מצוות פרו ורבו לעתיד לבוא.¹¹⁷ במדרש שוחר טוב (תהלים קמו, ד) נאמר:

מהו 'מתיר אסורים' (תהלים קמו, ז), אין אסור גדול מן הנדה, שהאישה רואה דם ואסרה הקב"ה לבעלה, ולעתיד לבוא הוא מתירה... ויש אומרים, אף תשמיש המטה היא אסורה לעתיד לבא, תדע לך שכן הוא, שביום שנגלה הקדוש ברוך הוא על הר סיני ליתן התורה לישראל, אסר תשמיש המטה שלשה ימים... ומה כשנגלה עליהם יום אחד, אסרן מתשמיש המטה שלשה ימים - לעתיד לבא שהשכינה ביניהם, אינם אסורין? ומהו 'מתיר אסורים', אסורי מות ואסורי שאול.

יהודים... הקיום היהודי מחוץ לישראל נמצא בסכנת היעלמות".

116. פרופ' אלון טל, 'אני אוהב ילדים אבל חייבים להבין שזו הבעיה', <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001190317>: "הרי אם אני אשאל אותך: אם 150 מיליון

ישראלים זה הגיוני, מיד תגיד שלא. מה פתאום. אז מה עם 30 או 20? אני רק רוצה דיון".

117. קודם דיון זה, ראוי להקדים ולהבהיר שבנוגע למצוות לעתיד לבוא, ישנה מחלוקת אמוראים, נידה סא ע"ב, האם הן בטלות או לא, ולהלכה נפסק שבטלות (רמב"ם, הל' כלאים פ"י הכ"ה; רא"ש, הל' כלאי בגדים סי' י; וראה הרב אייל גריינר, 'מצוות בטלות לעתיד לבוא', שיר למעלות ג [תשס"א], עמ' 313). ראשונים חלוקים בשאלה על איזה "עתיד לבוא" מדובר: הרשב"א, נדה שם ד"ה ז"א, סבור שהכוונה רק לזמן שלאחר מיתה, אולם לאחר תחיית המתים מתחדש החיוב. לעומתו, התוס', שם ד"ה אמר רב יוסף, סבורים שאף לאחר תחיית המתים המצוות בטלות. ובשו"ת כתב סופר, או"ח סי' ד, כתב שלעתיד ינהגו כל תרי"ג המצוות כמקדם, וכל השינוי יהא רק בכך שלא יהיו בתורת 'עול תורה', אלא שנקיימן מעצמנו ברצון ובאהבה (כך כתב גם אביו, החתם סופר, תורת משה לפורים ד"ה וימי הפורים). ראה עוד אגרות הראיה, ב, אגרת רלב.

בשו"ת דברי יציב (יו"ד א, סי' קי), נתן דעתו לשתי הדעות: "לפי היש אומרים... דמיירי בעולם התחיה שלא ימותו עוד, וס"ל שלא יהא אז המצוה דפרו ורבו, כיון דתכליתה רק 'ומלאו את הארץ'... שלימות של לעתיד לבוא, שלא תהא מיתה, ולא יצטרכו להינשא". כלומר, קיימת זיקה בין מצוות פריה ורביה ובין העובדה שחיי האדם זמניים עלי אדמות. כאשר יש מיתה בעולם, יש גם צורך להשלים את החוסר על ידי הולדה והקמת דור חדש, שממלא את מקום הדור שקדם לו. אם בעולם הבא, כשנחיה חיי נצח, המצווה תתבטל, הרי שיש ללמוד מכך כי תכליתה של מצוות פרו ורבו אינה אלא קיום המין האנושי. כך כותב גם הרמב"ם בספר המצוות (מצווה ריב): "שצונו לפרות ולרבות, ולכוין לקיום המין, וזאת היא מצוות פריה ורביה". חיזוק לדעה זו נמצא במשנה סנהדרין (פ"א מ"י):¹¹⁸ "העולם הבא - אין בו לא אכילה ולא שתיה, ולא פריה ורביה... אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה". הדעה השנייה שבמדרש, מעניקה תכלית שונה להולדה: "ולדעה הראשונה... דאדם הראשון נצטוה על פריה ורביה אף קודם גזירת מיתה, ומזה ס"ל דגם לעתיד לבוא יהא שייך ענין פ"ו, אף שיתבטל המיתה, דלא תליא בהכי" (דברי יציב, שם). לפי הדעה השנייה, ילודה אינה רק אמצעי לקיום האנושות לאורך ההיסטוריה ולמילוי הארץ, אלא היא תכלית בפני עצמה. לכן, נמשיך ללכת גם כאשר נחיה חיי נצח.¹¹⁹ אם אנו מצווים על פריה ורביה גם בעולם שאין בו מיתה, משמעות הדבר היא התרבות אין סופית.

ב. "עתידה אישה שתלד בכל יום"

חז"ל לימדונו (ראה לעיל חלק א) שהגאולה תלויה בכילוי הנשמות שבגוף. האם לאחר שהנשמות תכלנה מן הגוף, תכלה גם מצוות פרו ורבו? מהמקורות שלהלן נראה

118. באגרת תחיית המתים, הסביר הרמב"ם שהעולם הבא הוא עולם הנשמות ולא העולם שלאחר תחיית המתים, שבו עדיין יש מיתה. על דבריו חלקו רבים, ביניהם הרמב"ן, בתורת הגמול: "עולם הבא אינו עולם הנשמות אלא עולם נברא קיים שימצאו בו אנשי התחיה בגוף ובנפש. ועל זה העולם אמרו בברכות (יז ע"א): מרגלא בפומיה דרב: העולם הבא - אין בו לא אכילה ולא שתיה". השל"ה (תולדות אדם, בית דוד, סי' רלז) הוכיח כדברי הרמב"ן, וכתב שעולם הבא המדובר הוא עולם בעל גוף, ע"ש.

119. נראה שדעה זו חולקת על המשנה בסנהדרין (שם).

כי כיליון זה הוא רק סיום השלב הראשון בהיסטוריה של ההולדה.¹²⁰ בנוגע לשלב שלאחריו, כבר ראינו לעיל (חלק א פסקה ב) את דברי תוס' (ע"ז ה ע"א ד"ה אין): "גוף חדש ונשמות חדשות יהיו".¹²¹ המצווה להוליד נשמות נוספות ממשיכה אל עבר נשמות מסוג אחר.¹²² יתר על כן, המצווה מתעצמת לכדי יכולת הולדה בכמויות שאינן נתפסות, כדברי הגמרא (שבת ל ע"ב): "עתידה אישה שתלד בכל יום, שנאמר (ירמיה לא, ח): 'הרה ויולדת יחדיו' ". תיאור זה נראה רחוק מאוד מעולמנו, עד שנראה לפרשו שלא כפשוטו, ואולם יש מרבתינו שביארוהו כפשוטו.¹²³

120. בשלב זה מתוארות הנשמות כנשמות החיות פה בעולמנו בצמצום ובמחנק. בספר השם, לר"א מגרמיזא, בעל הרוקה, עמ' פא, מובא כי רק על הנשמות הללו "נגזר יצר הרע". המהר"ל בנצח ישראל, פרק לב, כותב כי "קודם ימי המשיח יש לנשמות הצירוף אל הגוף". וכך גם הרא"ה קוק מתאר את אותן הנשמות, בשמונה קבצים, ג, טו: "נשמות ששמרי הגוף מתאחזים בהן, שאין להן המעוף הגמור, הטיסה העליונה, שמעל כל שאר וגוף, ממשלה מוחלטת על הגוף ועל כל ערכי הגוף. כל הנשמות הללו - שלא על גוף הם שורים, עליו הם מקיפים, חונים סביבו, מאירים אותו מכל עברים, ומשתמשים בו לתעודות המעשה וריכוז החיים הפעולתיים בצמצומם".

121. כותב על כך רבי חיים ויטל, ספר הגלגולים, פרק ז: "דע כי יש ב' מיני נשמות: א', הם אותם שנכללו באדם הראשון. ב', הם אותם שלא נכללו באדם הראשון. ואלו נשמות הם יותר גבוהים ומעולים מכל הנשמות שנכללו באדם הראשון".

122. בספר השם, שם, מובא כי מדובר בנשמות אידיאליות, כפי שאמורות היו להיות לולא חטא האדם הראשון: "נשמות חדשות שעליהם אמר (בראשית א, כו-כז): 'נעשה אדם בצלמינו... ויברא ה' את האדם בצלמו', אותם שעתידין להיות בצלם אלוקים כמו אדם הראשון, ולעתיד, 'אמרתי אלקים אתם ובני עליון כולכם' (תהילים פב, ו)". וכך כותב הרב קוק, שם: "ואחרי כן אור חדש יופיע, אוצר חיים חדש ומלא רענונות, נשמות חדשות, מלאות הופעת חיים גאיוניים, ממשלת עולמי עולמים, הפורחת ועולה, המשחקת בכל עת לפני הדר אל עליון, האצולות מזוי החכמה והגבורה של מעלה".

123. מבאר המהר"ל, נצח ישראל, פרק נ: "לעתיד, כאשר יסתלק החטא מבני אדם, האדמה אשר אררה השם בשביל חטא אדם ותחזור לקדמותה ולברכתה, כאשר היה קודם שחטא האדם... לעתיד, בהסתלק החטא, יסולק מהם גם כן החיסרון, ויתברכו להוציא בכל יום ויום". כך גם מובא בעין איה, שבת ב, קט: "המצבים הפיזיולוגיים, חבלי לידה והמון חוקי העוברולוגיה מעבר מזה, תנאי הכלכלה הקשורים בערכי המקום והזמן מעבר מזה... כל אלה יחד יציגו לפנינו בתור אוטופיה זרה גם את המחשבה של השתנות יסודית, ומונעים את כוח הרעיון מהשאיפה להתגברות כח החיים והרחבתו... חבלי לידה המה רק תוצאה מנפילת המוסר, למען חבב את הילד על יולדיו".

בספר השם (לר"א מגרמייזא, בעל הרוקח, עמ' פא) מובא:

עתידה אשה שתלד בכל יום - לא מאותם נשמות שבגוף, שאותן נשמות כבר כלו קודם שבא בן דוד, ועליהם נגזר יצר הרע, אלא נשמות חדשות... שלא ימותו לעולם, זהו 'אתם הדבקים בה' אלו קיכם חיים כולכם היום' (דברים ד, ד).

מדבריו משמע שהלידה האינסופית תהיה של אנשים החיים לעולם. כלומר, מדובר בעידן שבו המיתה כבר תחלוף מהעולם. לעיל הובאה מחלוקת בשאלה האם מצוות פריה ורבייה קיימת גם לעתיד לבוא, ונראה כי בעל הרוקח מצדד בדעה שגורסת כי המצווה קיימת גם לעתיד לבוא. לעומת זאת, לדעה האומרת¹²⁴ שמצווה זו תתבטל, הרי שההולדה לא תהיה אינסופית אלא תיעצר בשלב מסוים.¹²⁵ כך או כך, הצפי המדובר על פי המדרש הוא למספרים בכמויות גדולות מאוד, הרבה יותר מהמספרים של היום ומכל תחזית עתידית כלשהי.

על אידיאל ההתרבות, כתב הראי"ה קוק (פנקסי הראיה, ד, עמ' מו):

כל התגלות של חיים מוסיפה דעת ורגש אלוהי בעולם, ומבלטת חותם חדש על החיים... כל מה שהעוזרים ירבו, יוסיפו החיים בעצמם שלמות... כל מה שתתרבה האגודה, ניכרת יותר השפעתה, וכל מצוה שתעשה בעולם, ממשכת היא על העולם את הזוהר האלוהי המתגלה על ידה... בצורה יותר מובלטת ועשירה.

ריבוי ילודה יוצר עולם מגוון יותר. לכל אדם יש את האישיות והכשרון הייחודי שלו, וככל שמתרבים סוגי האנשים, גוונים ודעותיהם, כך העולם מתעשר ומשתכלל יותר ומוסיף קדושה בעולם, עד אין סוף.¹²⁶

124. רס"ג, אמונות ודעות, מאמר ט, נקט כדעה שקובעת כי הילודה תפסיק כאשר נחיה חיי נצח, וכן הרמב"ן והשל"ה לעיל הע' 118.

125. לפי דעה זו, יש לבאר מדוע המצווה תתבטל אם הריבוי הוא טוב. כנראה שהילודה נועדה לשכלל את העולם הרוחני בעודו נמצא בחיסרון, כל אדם נועד להבליט ולשכלל את תחומו המיוחד. כל זה נכון בעולם שבו יש צורך בתיקון העולם הפנימי, אולם לעתיד לבוא, כאשר העולם יתוקן, כבר לא יהיה צורך בילודה לשם תיקון העולם.

126. הרב קוק מבאר כאן את התרומה הנגלית של ריבוי הילודה בעולם. וראה חסד לאברהם (אזולאי), מעין ב נהר סד: "אין שכינה מתפשטת בענפיה בתחתונים אלא על ידי התפשטות נשמות עליונות למטה. ומטעם זה צריך אדם לפרות ולרבות, כדי להמשיך נשמות עליונות בתחתונים, ועל ידי מציאות הנשמות למטה יתנוצץ אור גבוה בתחתונים". וראה בספר

ג. האם סומכים על הנס?

כיצד מדינת ישראל העתידיה אמורה להכיל מספרים כה גדולים, כמתואר לעיל? האם עלינו לסמוך על הנס?¹²⁷ במדרש תנחומא (צו, יב) נאמר שאומנם, "לעתיד לבוא... כל אותן האוכלסין מן האדם הראשון עד שיחיו המתים... עתידים לומר צר לי המקום", אך שוברים בצידם: "אני מרחיבה,¹²⁸ שנאמר (ישעיה נד, ב): 'הרחיבי מקום אהלך'".¹²⁹ זאת ועוד, ככלל, חז"ל מורים שבכפוף לצרכים, ארץ ישראל עשויה להתרחב: "ארץ צב' (עי' ירמיה ג, יט) כתיב בה - מה צבי זה, אין עורו מחזיק את בשרו - אף ארץ ישראל, בזמן שיושבין עליה רווחא, ובזמן שאין יושבין עליה גמדא" (גיטין נז ע"א). עם זאת, מן הידועות הוא שאין סומכים על הנס.¹³⁰ רס"ג (אמונות דעות, מאמר שביעי פרק ז)¹³¹ נתן לכך דעתו, וכתב שאם גם נחלק את הארץ כפי מספר האנשים שחיו בכל הדורות יהיה די מקום לכולם.¹³²

דרך מצוותיך (לאדמו"ר הצמח צדק מליובאוויטש), ערך מצוות פריה ורביה: "תכלית ירידת האדם לעולם הזה להמשיך גילוי אור אין סוף ברוך הוא... מההעלם אל הגילוי בבחינה פנימית ממש... וזאת המעלה אי אפשר להגיע כי אם ע"י ירידת הנשמה לגוף דווקא... וירידה זו צורך עלייה היא להעלותם עוד מעלה מעלה עד אין קץ ותכלית ממצבם ומעמדם הראשון... והוא מה שאמרו רז"ל (אבות ד, יז): יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא".

127. זו טענה שמעלה פרופ' אלון טל, לעיל הערה 118: "לחשוב שאפשר לגדול באופן אינסופי במקום שהוא סופי, זה לא הגיוני". לטענתו "נסים כבודם במקומם מונח, אבל אף פעם היהדות לא סמכה על נסים".

128. מבאר המהר"ל, נתיב העבודה, פרק יח: "תיקנו לומר: נודה לך... שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה - רחבה כמשמעו, וגם זה מעלה עליונה, וכמו שאמרו ז"ל בפרק הניזקין (גיטין נז, א) שנקראת ארץ צבי לפי שמחזקת כל יושביה, ואין להם דוחק היישוב".

129. זהו מענה הקב"ה לטענת משה על ריבוי אוכלוסין בפתח אוהל מועד, המובא בהמשך המדרש שם.

130. עי' פסחים סד ע"ב; קידושין לט ע"ב; ירושלמי יומא פ"א ה"ד; רמב"ן במדבר א, מה ודברים כ, ט.

131. מהדורת ר"י קאפח (ירושלים תש"ל), עמ' רלג-רלד.

132. התייחסות לדברי רס"ג, עי' רד"י ווייס, 'מאמר תחיית המתים', מגדים חדשים למסכת ברכות, אות כח עמ' כג-כד; הרב יעקב ישראל סטל, 'מספר בני ישראל לאחר תחיית המתים', המעין 199 (תשרי תשע"ב), עמ' 31-36.

על דבריו השיג היעב"ץ, וציידד בטענה שפתרון הוא על דרך נס:¹³³ "אין כאן שאלה כל עיקר... היפלא מה' דבר כזה לעתיד... לא יבצר ממנה התרחבה יריעות משכנותיה להחזיק צאצאיה". דעת מהר"ל (נצח ישראל, פרק ו) שככלל, החזרת מה שכבר היה בעולם הקדום אינה מוגדרת כנס: "דבר זה לא נקרא נס, שהרי היה בתחילת בריאת העולם, אם לא היה החטא".¹³⁴ בהתאם, בעולם שבו אישה תלד בכל יום, גם סדרי הטבע יהיו שונים בתכלית.¹³⁵ קשה להשליך מחזון כזה על מציאות ימינו.

הרמב"ן (ויקרא כו, יד) התייחס למציאות שבה ישראל נתונים להנהגה החורגת מגדרי הטבע הרגילים, וציין כי "בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג עניינם בטבע כלל, לא בגופם ולא בארצם... כי יברך השם לחמם, ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל". אם כן, לא די בכך שנהיה רבים, אלא עלינו להיות גם שלמים. עד אז, דרכי הפעולה שלנו צריכות להיות על פי חוקי הטבע שבהם אנו נתונים.¹³⁶ הראי"ה קוק (שו"ת משפט כהן סי קמד) כתב שחובת ההשתדלות קיימת גם בענייני הכלל, ואין לבטוח בה' ללא מאמצים מצידנו: "אותו הביטחון של ההשגחה העליונה אינו פוטר אותנו כלל מחובת ההשתדלות על הצלת הכלל... וחייבים אנו לעשות כל המצוי בידינו".

לאור כל האמור, נראה שנכון להצביע על שלושה היגדים: א. קיימת ביהדות שאיפה לריבוי ילודה; ב. נתוני הווה צריכים להיקרא בעין ביקורתית, וספק אם יש בהם כדי לקבע מסמרות החלטיים; ג. הימנעות מילודה אינה פוגעת באיכות החיים - אדרבה, היא משפרת אותה.

133. פירוש למעמדות ליום השישי (למברג תרס"ד), עמ' 456.

134. סקירה מקיפה על הנס ומהותו, ראה במאמרו של הרב אלישע אבינר, 'על ניסוך ועל נפלאותיך', מעליות ד (תשמ"ג), עמ' 15-23.

135. עין איה, שם: "במקום שהתנאים החיצונים אינם מעיקים, כמה נאות הוא קלות ההולדה ותכיפתה".

136. על שאלת ההבדל בין היחיד והציבור בשאלת הביטחון וההשתדלות, עי' במאמרו של הרב אופיר כהן: 'היחיד והציבור במבחן הקורונה: בין השתדלות לביטחון', מכת מדינה, עמ' 361-354.